

-
-
-

Monitoring vernieuwd examenprogramma maatschappijwetenschappen

Rapportage onderzoek docenten en leerlingen 2018

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

slo

Monitoring invoering vernieuwd examenprogramma maatschappijwetenschappen

Rapportage onderzoek docenten en leerlingen 2018

Mei 2019

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2019 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Han Noordink, Marloes Warnar, Bart Penning de Vries

Informatie

SLO

Afdeling:

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

Inhoud

1.	Samenvattend overzicht	4
1.1	Docenten	4
1.2	Leerlingen	5
2.	Context, vraagstelling en opzet	7
2.1	Aanleiding en context	7
2.2	Vraagstelling en theoretisch kader	7
2.3	Onderzoeksopzet	7
2.4	Leeswijzer	8
3.	Responsbeschrijving	9
3.1	Docenten	9
3.2	Leerlingen	9
4.	Resultaten docenten	11
4.1	Kennis en mening: algemeen	11
4.2	Overladenheid	14
4.3	(Sub)domeinen van het examenprogramma	14
4.4	Planning van de leerstof/PTA	18
4.5	Syllabus, handreiking en methode	19
4.6	Nascholing	21
5.	Resultaten leerlingen	23
5.1	Perceptie van het vak maatschappijwetenschappen	23
5.2	Interesse in en ervaren moeilijkheid van de onderwerpen	26
5.3	Lesactiviteiten	28
5.4	Schoolexamen	29

1. Samenvattend overzicht

In deze rapportage wordt een vragenlijstonderzoek beschreven onder 76 docenten en 359 leerlingen over de vernieuwing van het examenprogramma maatschappijwetenschappen. In dit overzicht staan alvast de belangrijkste bevindingen op een rij.

1.1 Docenten

Kennis en mening: algemeen

- De meeste docenten zijn voldoende bekend met het nieuwe programma. Een meerderheid is tevreden met het programma.
- Docenten zijn het meest positief over het werken met hoofd- en kernconcepten en het beroep dat gedaan wordt op hogere denkvaardigheden. Docenten geven aan meer aandacht te besteden aan onderzoeksopdrachten en minder aandacht aan de actualiteit in vergelijking met voor de vernieuwing.
- De docenten denken wisselend over het verschil tussen het programma voor havo en vwo of hebben hier nog geen mening over.
- Vier vijfde van de docenten vindt dat het examenprogramma enigszins of goed aansluit op het niveau van de havo-leerling en van de vwo-leerling. De docenten die dit niet vinden, noemen de taalvaardigheid van de leerlingen en de abstracte omschrijvingen van de concepten als de twee belangrijkste redenen.

Overladenheid

- De overgrote meerderheid van de docenten die lesgeven op het vwo, verwacht dat het programma past in de drie leerjaren. Twee derde van de docenten die lesgeven op de havo verwachten dat het programma past in de twee leerjaren.
- De docenten die verwachten dat het programma niet in de beschikbare leerjaren past, geven het vaakst aan dat het behandelen van alle veronderstelde kennis, de activerende les- en werkvormen, en de onderzoeksopdrachten veel tijd kosten.

(Sub)domeinen van het examenprogramma

- De docenten besteden het vaakst aandacht aan de concept-contextbenadering. Meer docenten besteden aandacht aan onderzoeksvaardigheden dan aan informatievaardigheden. Dit geldt zowel voor de havo als het vwo.
- Op de havo is het domein Samenlevingsvormen door het grootste deel van de docenten al behandeld. Op het vwo is dat het domein Vorming (de keuzecontext). Op de havo is de analyse van politieke actualiteit nog het minst aan bod gekomen. Op het vwo is dat de moderne westerse samenleving.
- De grote meerderheid van de docenten die lesgeven op de havo is tevreden met de domeinen. Er zijn geen grote verschillen tussen de domeinen. Van de docenten die lesgeven op het vwo en zich al een mening gevormd hebben, is een meerderheid tevreden. De analyse van sociale actualiteit en de keuzecontext worden met name gewaardeerd; ongeveer een kwart is ontevreden met de domeinen binding en verandering. De docenten die niet tevreden zijn met een of meer contexten noemen als onderwerpen die ze graag willen opnemen: criminaliteit en rechtsstaat (het 'oude' domein), (massa)media, politiek en recht.
- De ruime meerderheid van de docenten die lesgeven op de havo geeft aan tevreden te zijn met de gekozen kernconcepten. Echter is drie kwart ontevreden met de omschrijvingen/definities van deze kernconcepten. Veelgenoemde redenen hiervoor zijn de mate van abstractie, de lengte van de formuleringen, de moeilijkheid van het taalgebruik en de mate waarin de concepten analytisch toepasbaar zijn.

- De ruime meerderheid van de docenten die lesgeven op het vwo zijn tevreden met de gekozen kernconcepten. Ook is een meerderheid tevreden over de omschrijvingen/definities van deze kernconcepten. De ontevreden docenten geven hiervoor dezelfde redenen als de docenten die lesgeven op de havo en noemen ook dat er geen goede aansluiting is met de terminologie gebruikt in de vervolgopleiding.

Planning van de leerstof/PTA

- Op de meeste scholen geeft men drie lessen (van 45 of 50 minuten) per week maatschappijwetenschappen in havo 4 en 5 en vwo 5 en 6. In vwo 4 worden vaker twee lessen per week gegeven.
- De helft van de docenten die lesgeven op het vwo hebben naast de verplichte onderdelen schooleigen onderwerpen opgenomen. Bijna een derde van de docenten die (ook) lesgeven op de havo zegt dit ook te doen. Vaker genoemde schooleigen activiteiten en onderwerpen zijn de politiek (zowel lokaal als Europees) en een bezoek aan de rechtbank.

Syllabus, handreiking en methode

- De docenten maken meer gebruik van de syllabus voor de lessen of lesvoorbereiding, dan van de handreiking SE. De meerderheid vindt de syllabus bruikbaar of enigszins bruikbaar.
- Vier vijfde van de docenten gebruikt de methode Seneca. Een klein deel gebruikt Actua.ml of eigen materiaal.
- Een overgrote meerderheid van de docenten gebruikt zelfontwikkeld lesmateriaal als aanvulling op de methode. Een kleine meerderheid gebruikt materiaal van vorige jaren of van collega's.

Nascholing

- De grote meerderheid heeft scholing gevolgd voor de invoering van het nieuwe examenprogramma. Hiervoor hebben docenten vooral deelgenomen aan workshops, cursusdagen, en (netwerk)bijeenkomsten.
- Docenten verschillen in hun scholingsbehoefte. Ongeveer een kwart heeft geen behoefte aan bijscholing in de verschillende onderwerpen, terwijl ongeveer een kwart juist veel behoefte heeft aan bijscholing. De docenten hadden verschillende interesses met betrekking tot de mogelijke onderwerpen voor bijscholing.

1.2 Leerlingen

Perceptie van het vak maatschappijwetenschappen

- De ruime meerderheid van de leerlingen vindt het vak maatschappijwetenschappen interessant, leuk, belangrijk en moeilijk. Ongeveer drie kwart van de leerlingen vindt dat maatschappijwetenschappen een leervak is, dat je er leert onderzoeken, en dat je er het beargumenteren van je eigen mening leert.
- De ruime meerderheid van de leerlingen vindt dat maatschappijwetenschappen je leert om actuele ontwikkelingen beter te begrijpen en inzicht geeft in de problemen van de huidige samenleving. Ook geven zij aan dat ze de wereld beter begrijpen en het geleerde ook buiten schooltijd goed kunnen gebruiken. Meer dan de helft voelt zich echter niet méér betrokken bij de samenleving.
- De overgrote meerderheid van de leerlingen vindt dat maatschappijwetenschappen moet gaan over de samenleving, en over Nederland, Europa en de wereld. Minder dan de helft vindt dat maatschappijwetenschappen moet gaan over politiek en Nederland.
- Een meerderheid is positief over het werken met de verschillende hoofd- en kernconcepten; de definities zijn te begrijpen en aan te leren. Bijna drie kwart vindt dat de hoofd- en kernconcepten goed te gebruiken zijn om maatschappelijke vraagstukken te onderzoeken.
- De ruime meerderheid verwacht een voldoende te halen op de eindlijst en vindt dat maatschappijwetenschappen goed in het profiel past. Voor een meerderheid van de leerlingen kost maatschappijwetenschappen niet meer moeite of tijd dan andere vakken. Leerlingen hebben het vak vaker gekozen uit interesse dan uit een belang voor de vervolgopleiding.

Interesse in en ervaren moeilijkheid van de onderwerpen

- Een ruime meerderheid van de havo-leerlingen geeft aan geïnteresseerd te zijn in alle vijf de contexten. Van deze contexten wordt Veiligheid door leerlingen het minst interessant gevonden, terwijl meer dan een derde Maatschappelijke verschillen en Actualiteit heel interessant vindt.
- Meer dan een derde van de havo-leerlingen vindt de contexten moeilijk. Er zijn geen grote verschillen in de ervaren moeilijkheid tussen de contexten.
- Bijna alle vwo-leerlingen vinden de context Actualiteit interessant. Vier vijfde is geïnteresseerd in Machtsverhoudingen en De moderne westerse samenleving. In Religie (of een andere keuzecontext) zijn de minste leerlingen geïnteresseerd.
- De meerderheid van de vwo-leerlingen geeft aan de contexten Actualiteit en De moderne westerse samenleving als makkelijk te ervaren. Met name de context Natievorming en de rol van de staat wordt door bijna de helft van de leerlingen als moeilijk ervaren.

Lesactiviteiten

- Vier vijfde van de leerlingen luistert tijdens maatschappijwetenschappen regelmatig of vaak naar de uitleg van de docent, bespreekt actuele onderwerpen en gebruikt hoofd- en kernconcepten.
- Bijna de helft gebruikt nooit of zelden een computer. Leerlingen geven ook aan vaker zelfstandig aan een opdracht te werken dan dat ze in tweetallen of groepjes werken, of discussiëren.
- Maar een kleine meerderheid van de leerlingen heeft ooit een onderzoekje binnen of buiten de school gedaan.

Schoolexamen

- Een meerderheid van de leerlingen weet bij een schoolexamen welke soort vragen er verwacht kunnen worden.
- Iets meer dan de helft van de leerlingen geeft aan dat er ook andere onderdelen in het schoolexamen aan de orde komen, zoals een onderzoekje, presenteren of actualiteit.
- Vier vijfde van de leerlingen vindt dat de docent hen goed voorbereid op het schoolexamen.

2. Context, vraagstelling en opzet

2.1 Aanleiding en context

In augustus 2017 is het compleet vernieuwde examenprogramma maatschappijwetenschappen havo/vwo landelijk ingevoerd. De scholen die dit examenvak aanbieden zijn op dat moment in havo 4 en vwo 4 gestart met het programma. Een jarenlange voorbereiding is hieraan voorafgegaan. Vanaf 2011 hebben in totaal 14 pilotscholen gewerkt met het concept examenprogramma maatschappijwetenschappen. Dit programma is op basis van een evaluatie van de pilot in 2015 enigszins bijgesteld en vervolgens door het ministerie vastgesteld. In mei 2019, respectievelijk mei 2020 zal het eerste cohort leerlingen voor havo en vwo examen doen op basis van dit nieuwe examenprogramma. In de bovenbouw van havo volgt ca. 10 procent van de leerlingen het vak maatschappijwetenschappen; in het vwo is dit ca. 9 procent van de leerlingen.

Om een evenwichtig en compleet beeld te kunnen geven over de wijze waarop het nieuwe programma in de praktijk ingevuld en gewaardeerd wordt en tevens te komen tot een verantwoord (eind)oordeel, is besloten tot een meerjarige monitoring van de invoering van het nieuwe programma. Deze monitoring loopt in principe door tot en met 2020. Op basis van de bevindingen uit deze monitoring kan besloten worden in hoeverre en op welke termijn een aanpassing van het programma nodig is.

2.2 Vraagstelling en theoretisch kader

Doel van het monitoringsonderzoek is om inzicht te krijgen in:

- de wijze waarop docenten invulling geven aan het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen havo vwo (gestart in augustus 2017) en welke keuzes zij maken met betrekking tot leerstofordening en het PTA;
- de mate waarin docenten en leerlingen tevreden zijn over een aantal specifieke aspecten van het nieuwe programma, dat gekenmerkt wordt door de concept-contextbenadering, en welke knelpunten zij ervaren;
- de wensen en verlangens van docenten met betrekking tot verbeteringen/veranderingen van het examenprogramma (kleinere aanpassingen op korte termijn; grotere op langere termijn).

De resultaten van dit meerjarig onderzoek kunnen worden gebruikt om na te gaan of en op welke termijn er behoefte is aan 'klein' of 'groot onderhoud' en in welke richting deze veranderingen moeten gaan. De opbrengsten kunnen daarnaast worden gebruikt om docenten te informeren over de verschillende keuzes die andere docenten maken. Dit kan een goede implementatie van het nieuwe programma bevorderen.

Het monitoringsonderzoek geeft zicht op de mate waarin het uitgevoerde curriculum (de lespraktijk) overeenstemt met het beoogde curriculum (het examenprogramma en de uitwerking in de syllabi); de wijze waarop dit in de praktijk gebeurt en hoe en in hoeverre dit door docenten en leerlingen ervaren en gewaardeerd wordt. De onderzoeksresultaten zullen moeten voldoen aan de vereisten op het gebied van betrouwbaarheid en validiteit.

2.3 Onderzoekopzet

2.3.1 Opzet en onderzoeksgroep

Besloten is om in het voorjaar en de zomer van 2018 zowel de docenten te bevragen die met het nieuwe programma zijn gestart als de leerlingen uit havo 4 en vwo 4. Daarmee kan op basis van de ervaringen van het eerste jaar een eerste indicatie gegeven worden hoe docenten en leerlingen het programma waarderen en de wijze waarop er invulling aan gegeven wordt.

2.3.2 Instrumenten en instrumentontwikkeling

Voor de docenten is een digitale vragenlijst ontwikkeld en opengesteld in Survey Monkey. Met betrekking tot de volgende aspecten zijn vragen gesteld:

- Kennis van en mening over het examenprogramma in het algemeen; met daarbij specifiek aandacht voor de concept-contextbenadering en het werken met hoofd- en kernconcepten; de mate waarin het programma aansluit bij het niveau van de leerlingen en de eventuele knelpunten.
- De mate van (al dan niet) overladenheid van het programma.
- De mate waarin aandacht is geschonken aan de verschillende onderdelen / domeinen van het programma en de waardering van deze onderdelen.
- De planning van de leerstof (PTA).
- Het gebruik van syllabus, handreiking en methode.
- De nascholing (in hoeverre is er gebruik van gemaakt en in hoeverre heeft men er behoefte aan).

Voor de leerlingen is een schriftelijke vragenlijst ontwikkeld met antwoordformulieren die digitaal kunnen worden verwerkt. De omvang van deze vragenlijst is beperkt, zodat leerlingen deze in minder dan tien minuten kunnen beantwoorden. Ten behoeve van de digitale verwerking betreft het gesloten antwoordcategorieën. De vragen hebben betrekking op de volgende aspecten:

- De perceptie ten aanzien van het vak maatschappijwetenschappen (interessant, moeilijk en/of belangrijk?).
- De interesse in en ervaren moeilijkheid van de onderwerpen.
- Lesactiviteiten bij maatschappijwetenschappen.
- De verwachtingen ten aanzien van het schoolexamen.

2.3.3 Werving

De docenten en via hen de leerlingen van havo 4 en vwo 4, zijn op verschillende manieren geworven voor deelname aan het vragenlijstonderzoek. De werving is verlopen via de SLO nieuwsbrief tweede fase, de (toenmalige) website www.maatschappijwetenschappen.slo.nl, het SLO vakportaal voor de M&M-vakken, het tijdschrift Maatschappij en Politiek en via de website van de NVLM.

2.3.4 Gegevensverwerking en -analyse

De vragenlijsten van de docenten zijn afgenomen via de online enquêtes van Survey Monkey (in de periode mei tot begin september 2018) en de leerlingvragenlijsten zijn op papier afgenomen (in juni 2018). De resultaten zijn anoniem verwerkt. De gegevens zijn opgeschoond en vervolgens geanalyseerd met behulp van R (R Core Team, 2013). Hierbij is voornamelijk gebruik gemaakt van beschrijvende analyses. De resultaten zijn gepresenteerd in grafieken en beschreven.

2.4 Leeswijzer

Deze eerste rapportage van het monitoringsonderzoek onder docenten en leerlingen in schooljaar 2017-2018 heeft de volgende indeling. In hoofdstuk 3 wordt de achtergrondinformatie beschreven van de docenten en de leerlingen die hebben deelgenomen aan het onderzoek in het schooljaar 2017-2018. Vervolgens worden in hoofdstuk 4 de resultaten van de docentvragenlijst beschreven. Tenslotte worden in hoofdstuk 5 de resultaten van de leerlingvragenlijst beschreven.

3. Responsbeschrijving

In dit hoofdstuk wordt de achtergrondinformatie beschreven van docenten en leerlingen die deel hebben genomen aan het vragenlijstonderzoek.

3.1 Docenten

Hoe ziet de groep docenten eruit die de vragenlijst voor maatschappijwetenschappen hebben ingevuld?

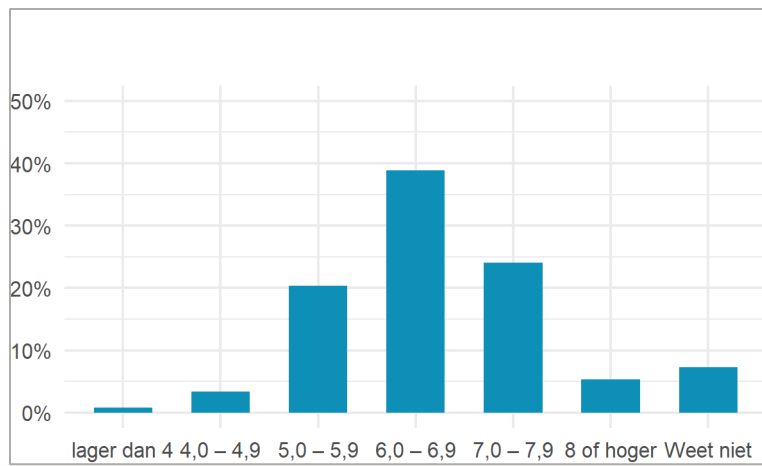
- 76 docenten hebben de vragenlijst ingevuld, waarvan 63 docenten de vragenlijst volledig hebben beantwoord en 13 gedeeltelijk.
- 17% van de docenten heeft deelgenomen aan de SLO-pilot maatschappijwetenschappen.
- 55% van de docenten is vrouw, 45% is man.
- 3% is jonger dan 25 jaar, 32% is 25-34 jaar, 21% is 35-44 jaar, 14% is 45-54 jaar en 30% is ouder dan 55 jaar.
- 91% heeft een eerstegraadsbevoegdheid, 5% heeft een tweedegraadsbevoegdheid en 4% heeft geen bevoegdheid.
- 33% van de docenten geeft 0 tot 5 jaar het profielkeuzevak maatschappijwetenschappen, 32% geeft het 6 tot 10 jaar, 25% 11 tot 15 jaar en 11% meer dan 15 jaar.
- 30% van de docenten heeft geen collega's voor het vak maatschappijwetenschappen in hun vaksectie, 34% heeft één collega, 22% heeft twee collega's en 13% heeft meer dan twee collega's maatschappijwetenschappen in hun vaksectie.
- Bij 41% van de docenten vindt er in de sectie vaker dan één keer per maand overleg plaats over de invulling van het nieuwe examenprogramma, bij 25% minder dan één keer per maand en 34% geeft aan dat er geen sectie-overleg over het nieuwe examenprogramma plaatsvindt.
- 43% van de docenten heeft in het afgelopen schooljaar alleen maatschappijwetenschappen gegeven aan de havo, 18% alleen aan het vwo en 38% aan zowel de havo als het vwo.

3.2 Leerlingen

Hoe ziet de groep leerlingen eruit die de vragenlijst voor maatschappijwetenschappen hebben ingevuld?

- 359 leerlingen hebben de vragenlijst ingevuld, waarvan 334 de vragenlijst volledig hebben beantwoord en 25 gedeeltelijk.
- 58% van de leerlingen is meisje, 42% is jongen.
- 72% van de leerlingen zit in havo 4, 28% in vwo 4.
- 63% van de leerlingen heeft economie en maatschappij (E&M) als profiel gekozen, 31% cultuur en maatschappij (C&M), 7% natuur en gezondheid (N&G) en 3% natuur en techniek (N&T). Dit telt op tot iets meer dan 100% doordat een klein gedeelte van de leerlingen een dubbel profiel heeft.

De leerlingen is gevraagd naar hun cijfer maatschappijwetenschappen op hun laatste rapport, zie grafiek 3.1. Er is ook gevraagd naar wat de leerlingen op dit moment als gemiddelde hebben voor het schoolexamen. Deze antwoorden zijn vergelijkbaar met de gegevens in grafiek 3.1, maar meer leerlingen gaven aan het niet te weten.

Grafiek 3.1: Percentage leerlingen met behaald cijfer voor maatschappijwetenschappen voor het eindrapport (n = 358).

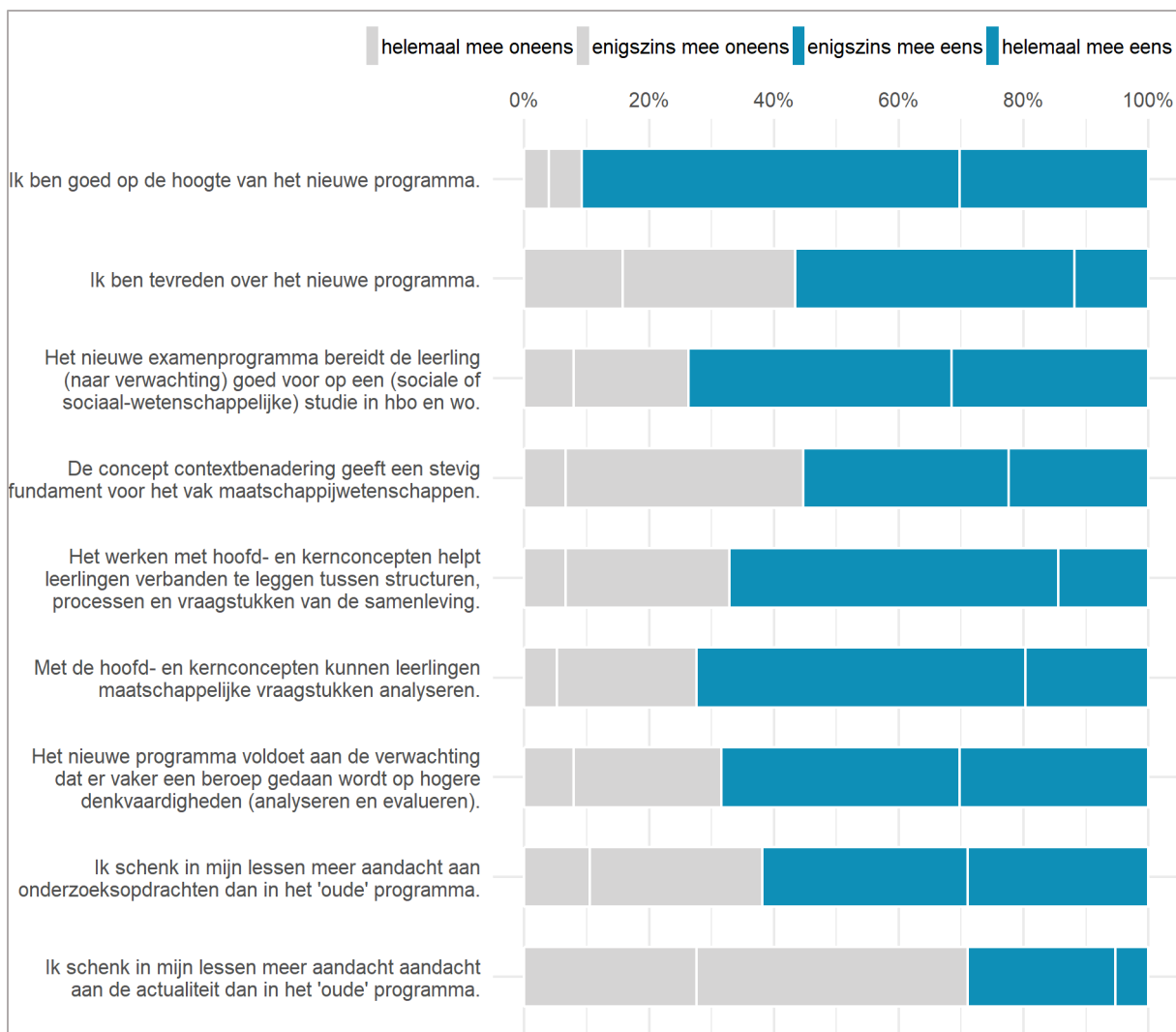
4. Resultaten docenten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de docentvragenlijst beschreven. In de zes paragrafen worden de volgende onderwerpen besproken: de kennis van en mening over het nieuwe programma maatschappijwetenschappen, eventuele overladenheid, de (sub)domeinen van het examenprogramma, de planning van de leerstof, de syllabus, handreiking en methode, en nascholing.

4.1 Kennis en mening: algemeen

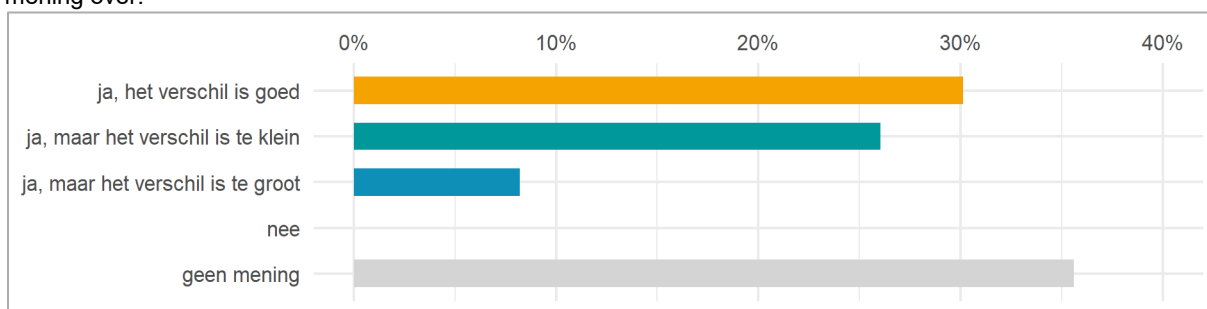
De meeste docenten zijn op de hoogte van het nieuwe programma. De meerderheid is (enigszins) tevreden met het nieuwe programma. Docenten zijn het meest positief over het werken met hoofd- en kernconcepten en het beroep dat gedaan wordt op hogere denkvaardigheden. Docenten geven aan meer aandacht te besteden aan onderzoeksopdrachten en minder aandacht aan de actualiteit in vergelijking met voor de vernieuwing.

- Ongeveer 85% van de docenten geeft aan (enigszins) goed op de hoogte te zijn van het nieuwe programma.
- Bijna 60% van de docenten geeft aan (enigszins) tevreden te zijn over het nieuwe programma.
- Bijna drie kwart van de docenten vindt (enigszins) dat het nieuwe examenprogramma de leerling goed voorbereidt op een (sociale of sociaalwetenschappelijke) studie(richting) in hbo en wo.
- Ongeveer 55% van de docenten vindt (enigszins) dat de concept-contextbenadering een stevig fundament geeft voor het vak maatschappijwetenschappen.
- Iets meer dan 70% van de docenten vindt (enigszins) dat het werken met hoofd- en kernconcepten leerlingen helpt verbanden te leggen tussen structuren, processen en vraagstukken van de samenleving.
- Iets meer dan 70% van de docenten vindt (enigszins) dat leerlingen met de hoofd- en kernconcepten maatschappelijke vraagstukken kunnen analyseren.
- Bijna 70% van de docenten vindt (enigszins) dat het nieuwe programma voldoet aan de verwachting dat er vaker een beroep gedaan wordt op hogere denkvaardigheden.
- Ongeveer 60% van de docenten geeft aan in hun lessen (enigszins) meer aandacht te schenken aan onderzoeksopdrachten dan voor de vernieuwing.
- Ongeveer 65% van de docenten geeft aan in hun lessen (enigszins) minder aandacht te schenken aan de actualiteit dan voor de vernieuwing.

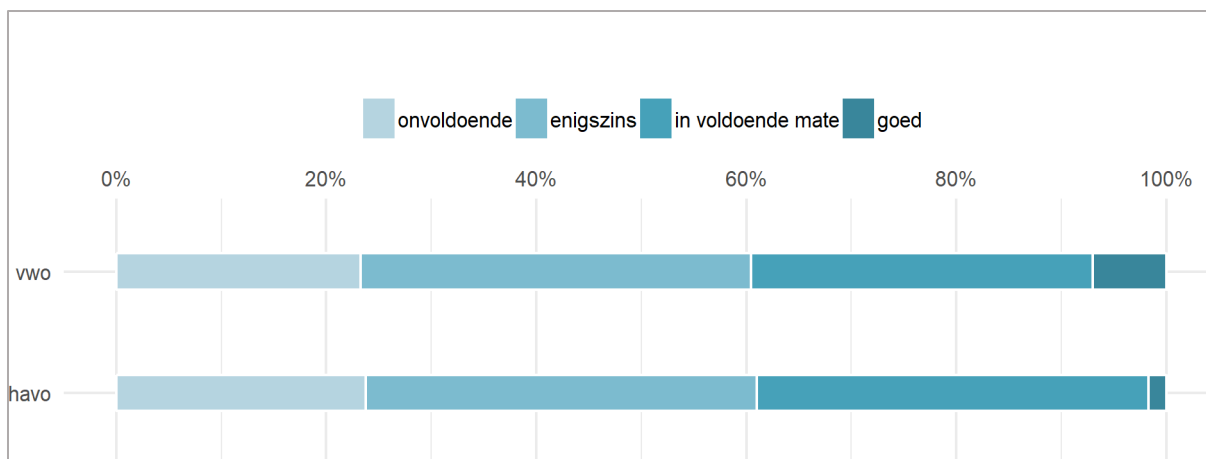
Grafiek 4.1: Kennis van en mening over nieuwe examenprogramma's (n=76). De grafiek toont het percentage docenten dat het helemaal eens tot helemaal oneens is met de stellingen.

De docenten is gevraagd naar het verschil tussen het programma voor havo en voor vwo. 30% van de docenten vindt dit verschil goed, 27% vindt het verschil te klein en 8% vindt het verschil te groot. 36% heeft hier geen mening over.

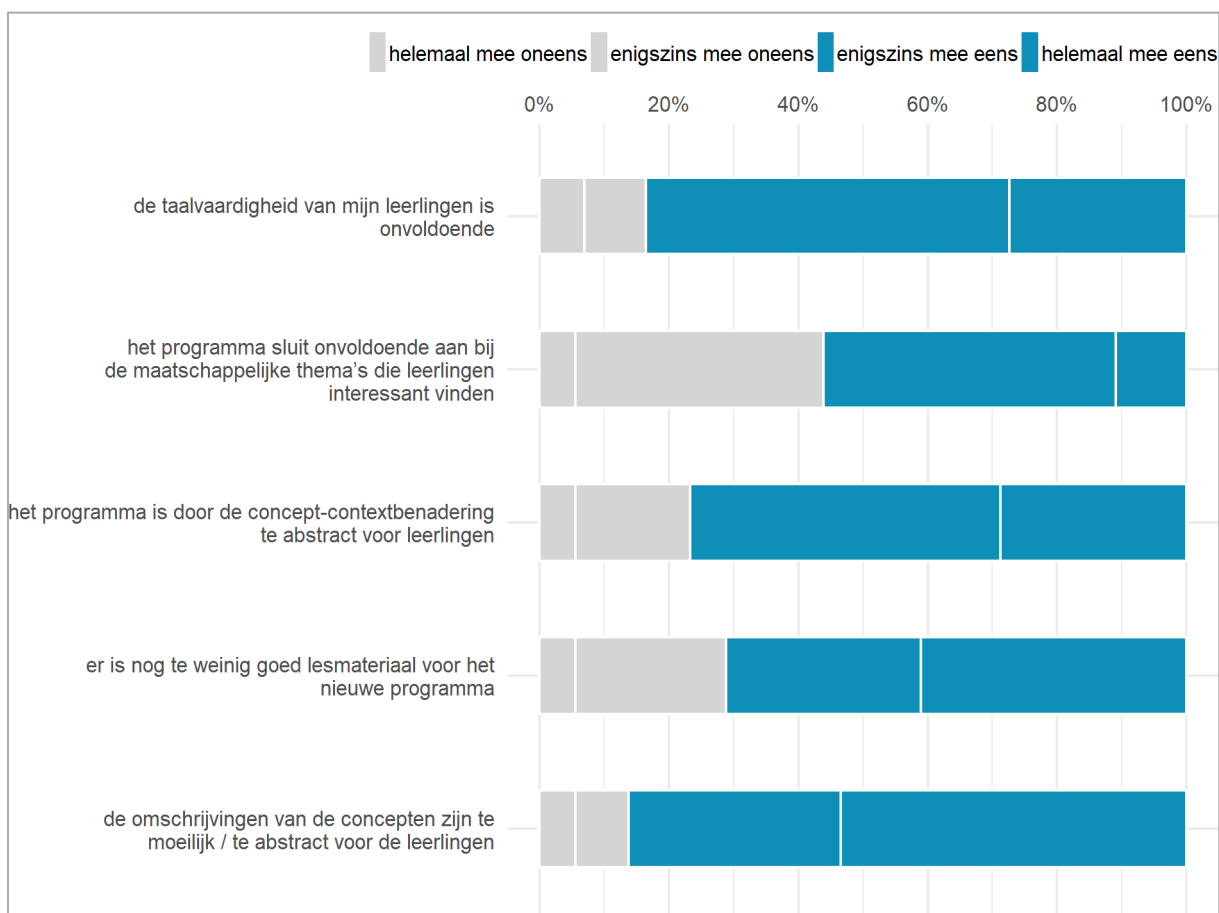
Grafiek 4.2: Verschillen tussen nieuwe examenprogramma voor havo en voor vwo (n=73).

Bijna een kwart van de docenten vindt dat het nieuwe examenprogramma onvoldoende aansluit bij het niveau van de havo-leerling en bij het niveau van de vwo-leerling. Bijna 40% vindt de aansluiting enigszins aansluiten op het niveau van de leerlingen en ongeveer 40% vindt de aansluiting voldoende of goed.

Grafiek 4.3: Aansluiting nieuw examenprogramma bij niveau van de vwo-leerling (n=43) en havo-leerling (n = 59)

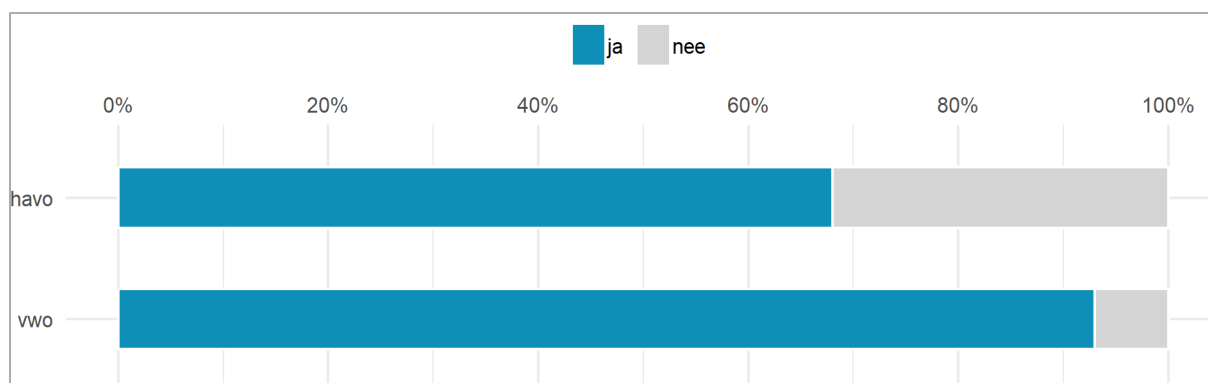
De meeste docenten geven aan als knelpunten te ervaren dat de taalvaardigheid van hun leerlingen onvoldoende is en dat de omschrijvingen van de concepten te moeilijk/te abstract zijn voor hun leerlingen. Met in achtneming dat de steekproef klein is, lijkt het erop dat de havo-docenten op sommige onderdelen behoorlijk verschillen van de vwo-docenten. Zo vindt 97% van de havo/havo-vwodocenten tegen 50% van de vwo-docenten de taalvaardigheid van hun leerlingen onvoldoende. 57% tegen 36% vindt dat het programma onvoldoende aansluit bij de maatschappelijke thema's die leerlingen interessant vinden en 90% tegen 57% vindt dat de omschrijvingen van de concepten (enigszins) te moeilijk/te abstract zijn voor de leerlingen. Bij een volgende meting zullen de docenten apart naar de havo en het vwo gevraagd worden.

Grafiek 4.4: Knelpunten/bezwaren m.b.t. nieuwe examenprogramma (n = 73).

4.2 Overladenheid

Ongeveer twee derde van de docenten die lesgeven op de havo verwacht dat het programma past in de twee leerjaren. Meer dan 90% van docenten die lesgeven op het vwo verwacht dat het programma past in de drie leerjaren.

Grafiek 4.5: Programma past in beschikbare leerjaren. Havo: twee leerjaren (n = 59), vwo: 3 leerjaren (n = 43).

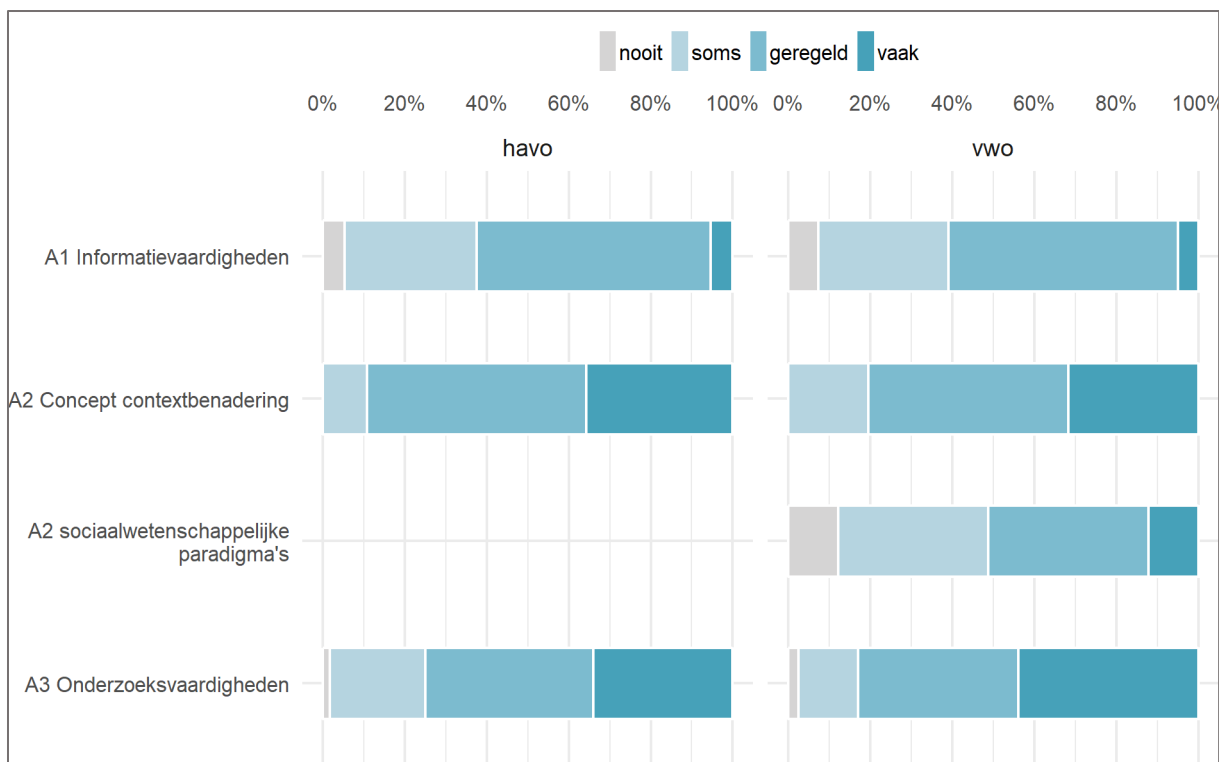
Aan de docenten die aangaven niet te verwachten dat het programma in de beschikbare leerjaren past, is gevraagd naar de oorzaken hiervoor. De meest gekozen oorzaak hiervoor is dat het behandelen van alle veronderstelde kennis te veel tijd kost. Daarnaast kosten de activerende les- en werkvormen en de onderzoeksopdrachten in het nieuwe programma te veel tijd. Alle oorzaken zijn te vinden in tabel 4.6. Bij 'anders' wordt nog genoemd: de lesstof is meer en/of moeilijker (n=3), het vraagt meer om de abstracte stof (aantrekkelijk en behapbaar) aan te leren (n=2), het leren van de definities (n=2).

	havo	havo/vwo	vwo
Het examenprogramma schrijft te veel inhoud voor	3 docenten	4 docenten	
Het aantal concepten is te omvangrijk	2 docenten	5 docenten	
Het behandelen van alle veronderstelde kennis kost te veel tijd	4 docenten	9 docenten	
Er zijn te weinig contacturen	2 docenten	2 docenten	
De onderzoeksopdrachten in het nieuwe programma kosten te veel tijd	2 docenten	5 docenten	1 docent
De analyse van een sociale en/of politieke activiteit kost te veel tijd	2 docenten	3 docenten	
De activerende les-en werkvormen kosten te veel tijd	4 docenten	4 docenten	
Anders	2 docenten	4 docenten	
Totaal aantal docenten	6 docenten	13 docenten	1 docent

Tabel 4.6: Oorzaken overladenheid nieuwe examenprogramma, meerdere antwoorden mogelijk.

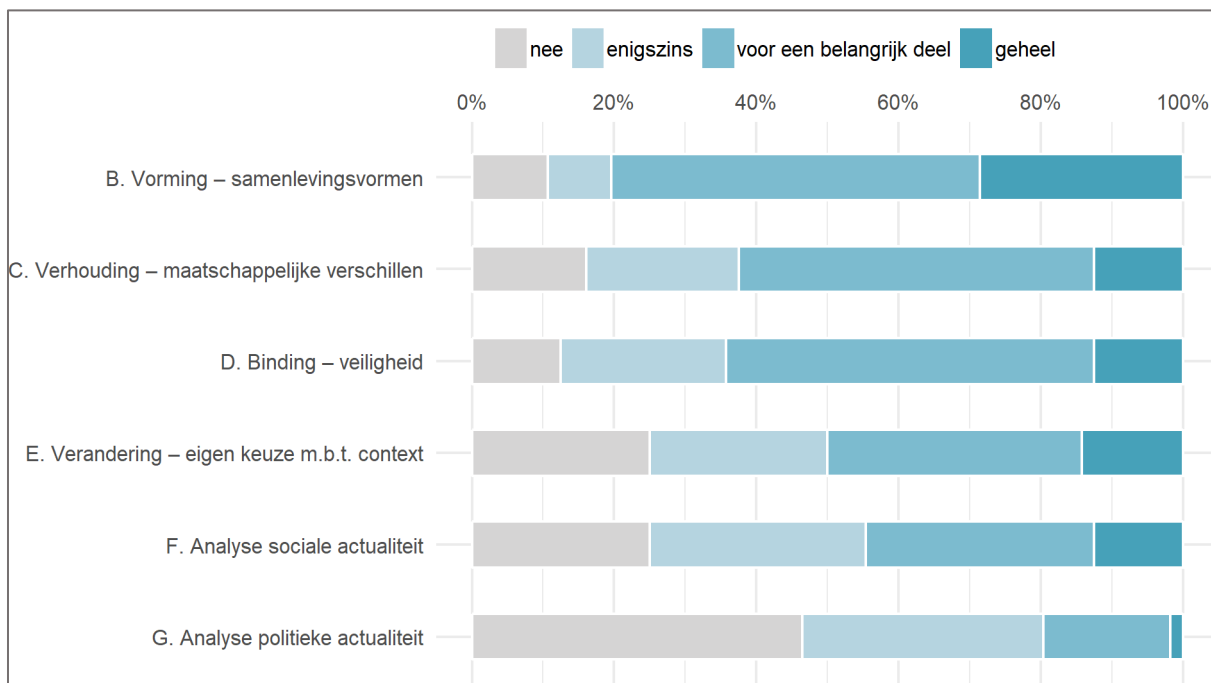
4.3 (Sub)domeinen van het examenprogramma

De docenten geven aan dat de aandacht het vaakst naar de concept-contextbenadering gaat. De grote meerderheid van de docenten besteedt soms of vaker aandacht aan informatievaardigheden, onderzoeksvaardigheden en, op het vwo, de sociaalwetenschappelijke paradigma's. Er zijn meer docenten die vaak aandacht besteden aan onderzoeksvaardigheden dan informatievaardigheden. Er zijn geen grote verschillen tussen havo en vwo.

Grafiek 4.7: Mate van aandacht voor bepaalde aspecten (havo: n = 56, vwo: n =41)

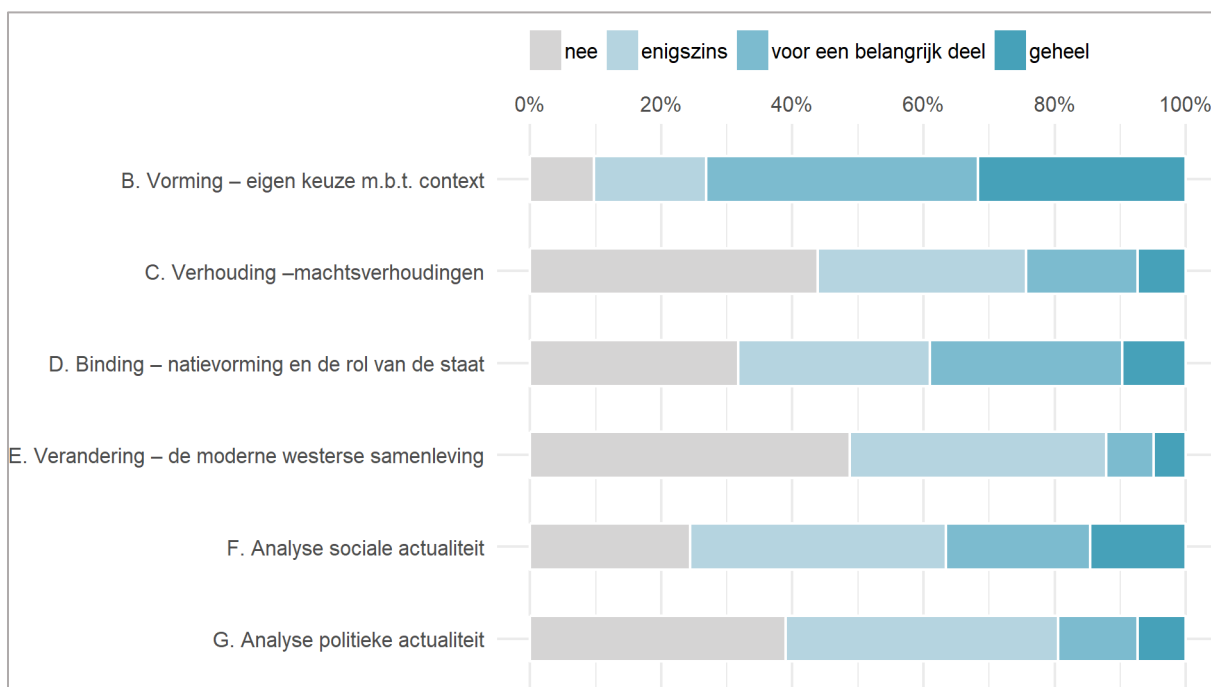
80% van de docenten die lesgeven op de havo heeft voor een belangrijk deel of in zijn geheel al het domein Samenlevingsvormen behandeld. Hetzelfde geldt voor een meerderheid bij Maatschappelijke verschillen en Veiligheid. De Analyse van politieke actualiteit is nog het minst aan bod gekomen.

Grafiek 4.8a: Behandelde domeinen afgelopen jaar (leerjaar 4) (havo: n = 56)

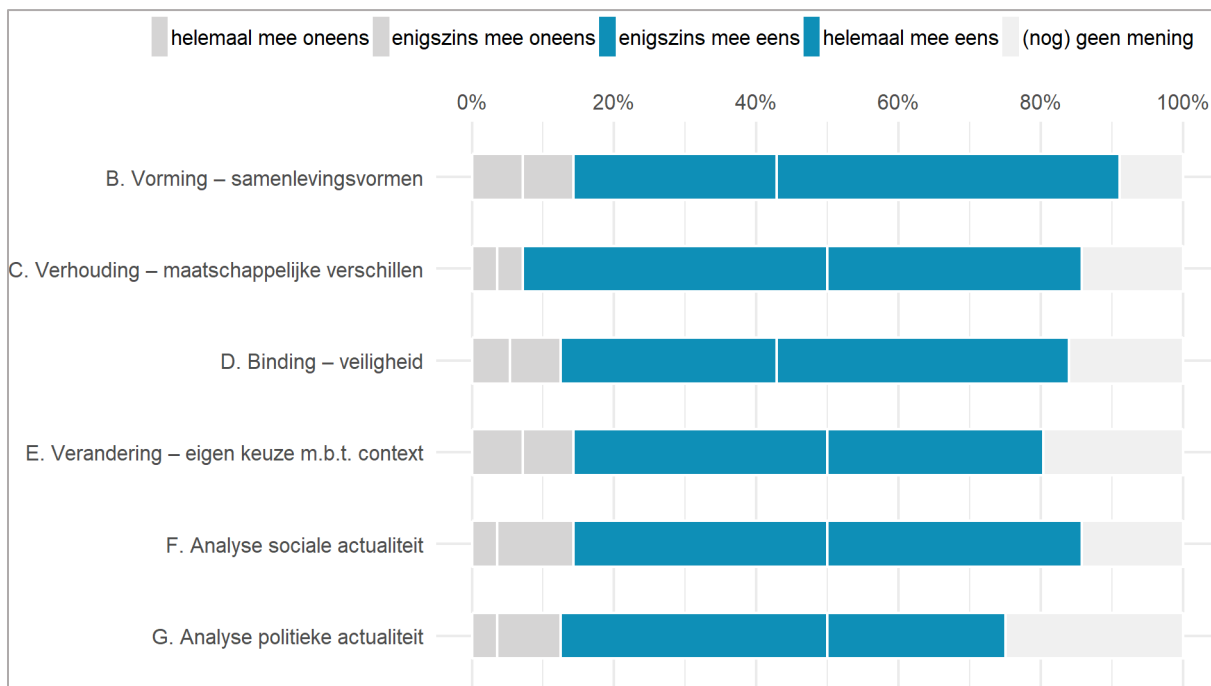

Bij bijna drie kwart van de docenten die lesgeven op het vwo is het domein Samenlevingsvormen (de keuzecontext) voor een belangrijk deel of in zijn geheel al aan bod gekomen. De overige domeinen zijn wisselend behandeld, waarbij De moderne westerse samenleving door het minste aantal docenten behandeld is in het vierde leerjaar.

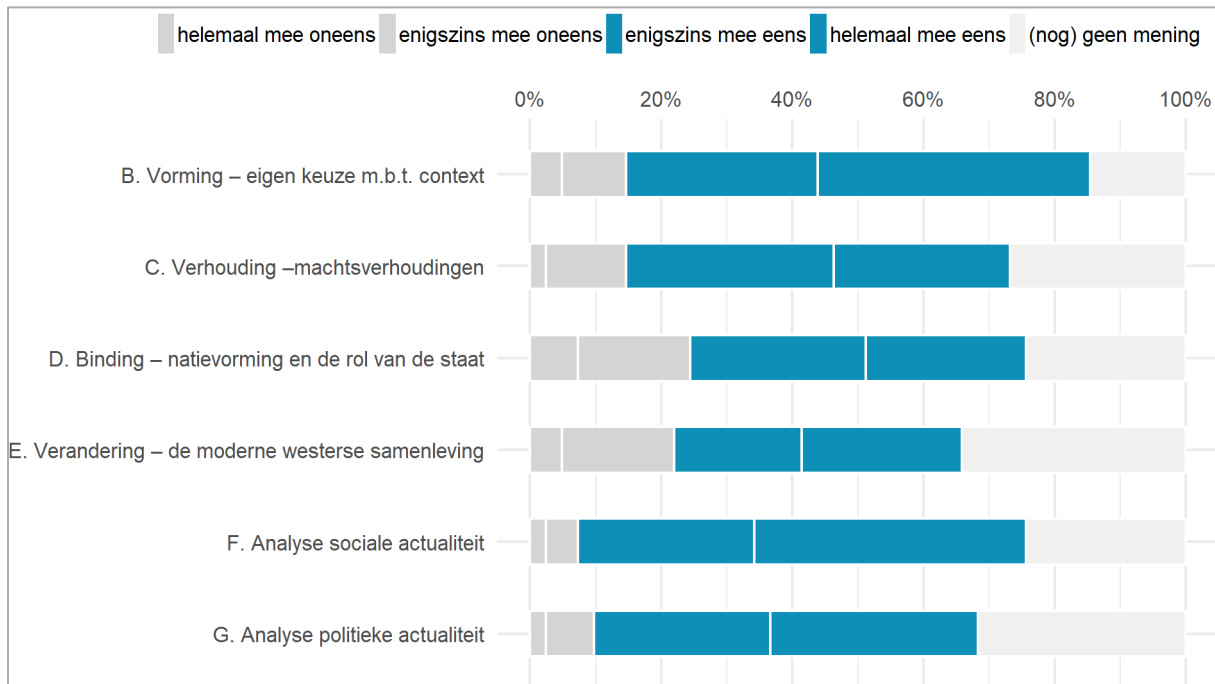
Grafiek 4.8b: Behandelde domeinen afgelopen jaar (leerjaar 4) (vwo: n = 41)

De grote meerderheid van de docenten die lesgeven op de havo is (enigszins) tevreden met de domeinen. Er zijn geen grote verschillen tussen de domeinen.

Grafiek 4.9a: Mate tevredenheid domeinen (havo: n = 56).

Van de docenten die zich al een mening gevormd hebben over de verschillende domeinen, is een meerderheid (enigszins) tevreden. De domeinen Analyse van sociale actualiteit en Verandering (de keuzecontext) worden met name gewaardeerd. Ongeveer een kwart van de docenten die lesgeven op het vwo is ontevreden met het domein Veiligheid en de keuzecontext (Verandering).

Grafiek 4.9b: Mate tevredenheid domeinen (vwo: n = 41).

De docenten is gevraagd om, indien ze niet tevreden zijn met een of meer contexten/domeinen, aan te geven welke ze zouden willen opnemen. Van de 13 docenten spreken een aantal hun voorkeur uit voor het 'oude' domein criminaliteit en rechtsstaat (n = 4). Ook wordt het thema (massa)media door meerdere docenten genoemd (n = 7). Verder wordt er gewezen op de onderwerpen politiek en recht (n = 7).

70% van de docenten (n = 56) geeft aan tevreden te zijn met de gekozen kernconcepten voor havo-leerlingen. Veelgenoemde redenen voor ontevredenheid zijn een eenzijdige focus op sociologie en/of een wens voor meer politicologie, criminologie en psychologie, een te hoog (abstractie)niveau in onderwerpen en benaderwijze, en onvoldoende aansluiting met hbo-opleidingen.

Bijna 70% van de docenten (n = 41) is tevreden met de gekozen kernconcepten voor vwo-leerlingen. Veelgenoemde redenen voor ontevredenheid zijn arbitraire keuzes, gemis van bepaalde onderdelen, gebrek aan aansluiting op universitaire studies en het leren van definities.

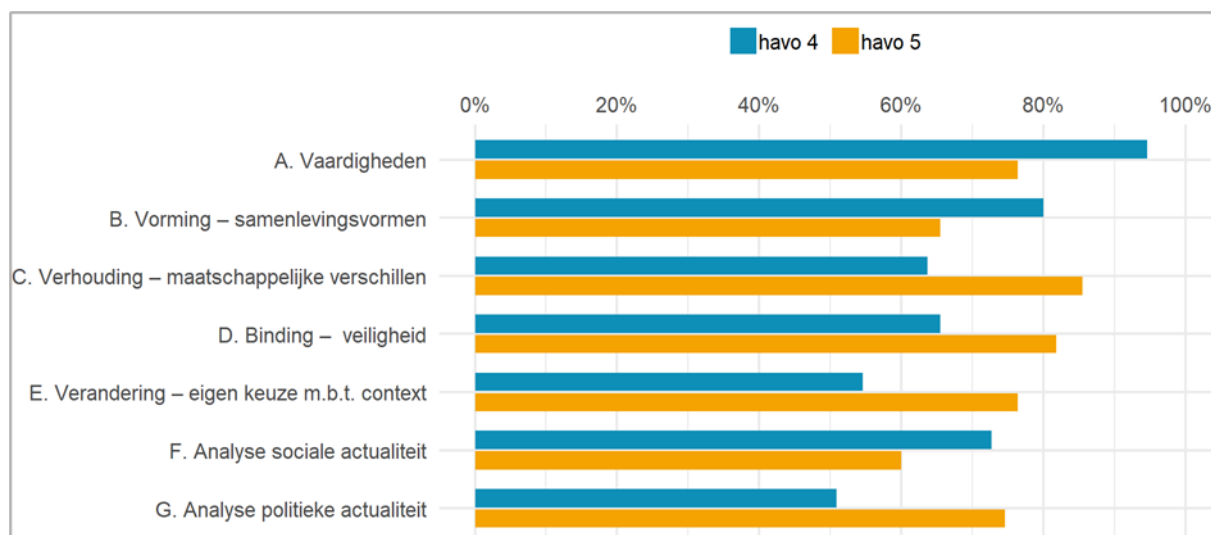
Drie kwart van de docenten (n = 56) is ontevreden met de omschrijvingen/definities van de kernconcepten voor de havo-leerling. Veelgenoemde redenen voor deze ontevredenheid zijn te abstracte en/of lange formuleringen met moeilijk taalgebruik, waardoor leerlingen ze uit het hoofd leren en niet als analytisch gereedschap kunnen gebruiken.

Ongeveer 60% van de docenten (n = 41) is tevreden met de omschrijvingen/definities van de kernconcepten voor de vwo-leerling. Veelgenoemde redenen voor ontevredenheid zijn een te lange, abstracte of omslachtige formulering, gebrek aan toepassingsmogelijkheden en geen goede aansluiting met de terminologie gebruikt in de vervolgopleiding.

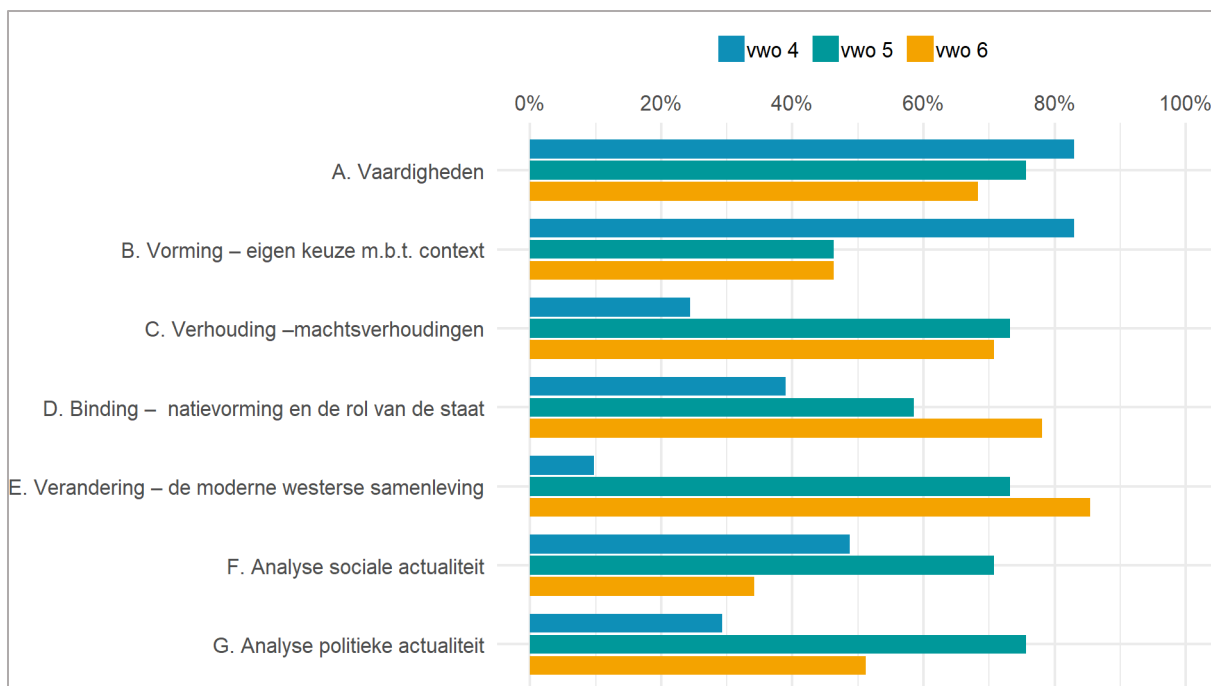
4.4 Planning van de leerstof/PTA

Op de meeste scholen geeft men drie lesuren (van 45 of 50 minuten) per week maatschappijwetenschappen in havo 4 en 5 en vwo 5 en 6. In vwo 4 worden vaker twee lesuren per week gegeven.

- Ongeveer 70% van de docenten geeft aan dat maatschappijwetenschappen in zowel havo 4 als 5 voor 135 tot 150 lesminuten per week worden gegeven. Dit zijn drie lessen van 45 of 50 minuten of twee lessen van 70 minuten. Ongeveer 20% van de docenten geeft aan dat er minder en ongeveer 10% geeft aan dat er meer lestijd maatschappijwetenschappen per week besteed wordt.
- Voor het vwo is er meer variatie tussen de scholen en de leerjaren. Zo zegt ongeveer 10% nog geen lessen maatschappijwetenschappen te geven in vwo 4. Ongeveer 70% van de docenten geeft 90 tot 100 lesminuten maatschappijwetenschappen per week. Dit zijn twee lessen van 45 of 50 minuten per week. Ongeveer 10% heeft meer en 10% heeft minder lestijd maatschappijwetenschappen per week.
- In vwo 5 geeft ongeveer 65% van de docenten aan 135 tot 150 lesminuten maatschappijwetenschappen per week te geven. Dit zijn drie lessen van 45 of 50 minuten. Ongeveer 25% van de docenten geeft 90 tot 120 les minuten per week. Dit zijn 2 lessen van 45, 50 of 60 minuten per week. Ongeveer 10% heeft meer en 10% heeft minder lestijd maatschappijwetenschappen per week.
- In vwo 6 geeft ongeveer 70% van de docenten aan 135 tot 150 lesminuten per week te hebben. Dit zijn drie lessen van 45 of 50 minuten of twee lessen van 70 minuten. Ongeveer 20% van de docenten geeft aan minder en ongeveer 10% geeft aan meer lestijd maatschappijwetenschappen per week te hebben.

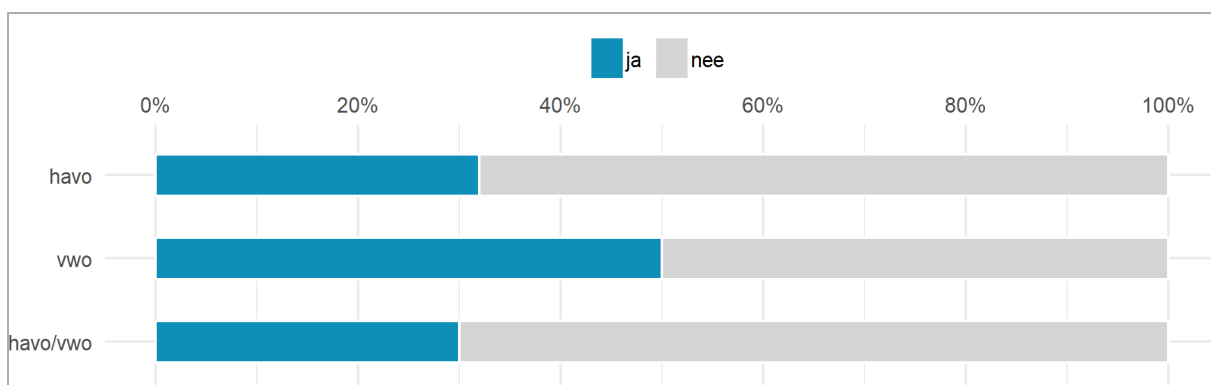

Grafiek 4.12a: Leerjaren waarin onderdelen nieuwe examenprogramma gepland zijn (havo: n = 55).

Grafiek 4.12b: Leerjaren waarin onderdelen nieuwe examenprogramma gepland zijn (vwo: n = 41).

Ongeveer 30% van de docenten die lesgeven op de havo of op de havo en het vwo geeft aan dat ze naast de verplichte onderdelen van het programma nog schooleigen onderwerpen hebben opgenomen. Bij de docenten die alleen lesgeven op het vwo doet de helft dit. Vaker genoemde schooleigen activiteiten en onderwerpen zijn de politiek (zowel lokaal als Europees) en een bezoek aan de rechtbank.

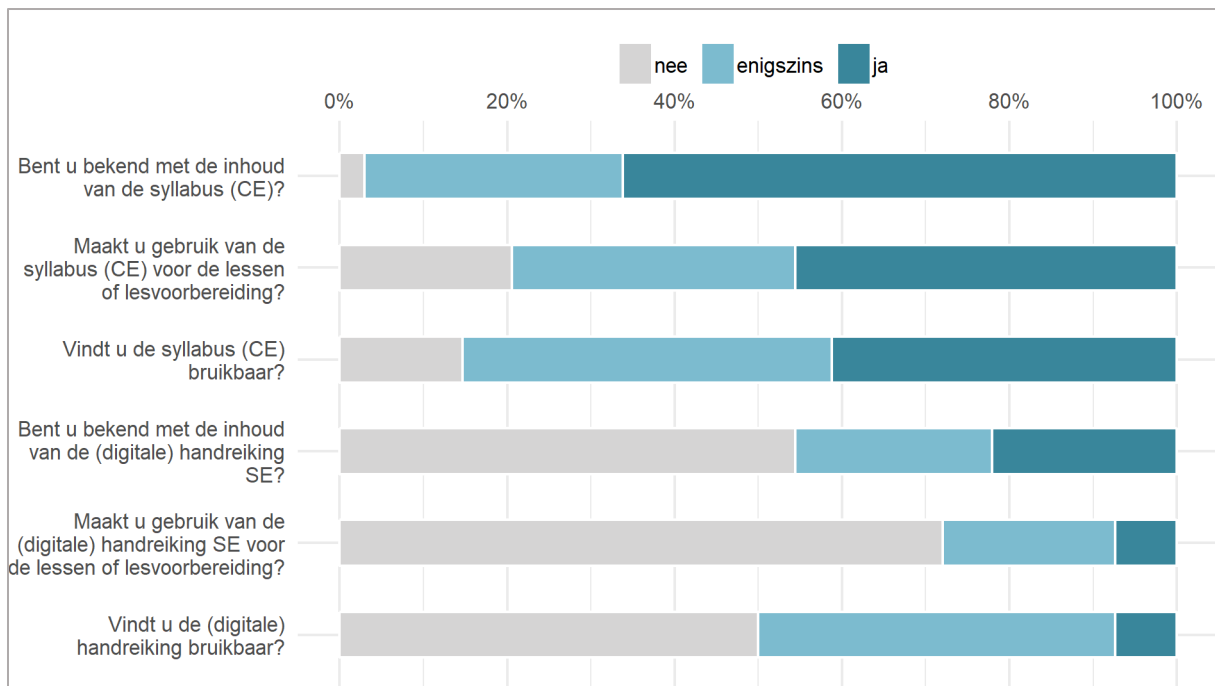

Grafiek 4.13: Mate van opgenomen schooleigen onderwerpen (havo: n = 28, vwo: n = 14, havo/vwo: n = 27).

4.5 Syllabus, handreiking en methode

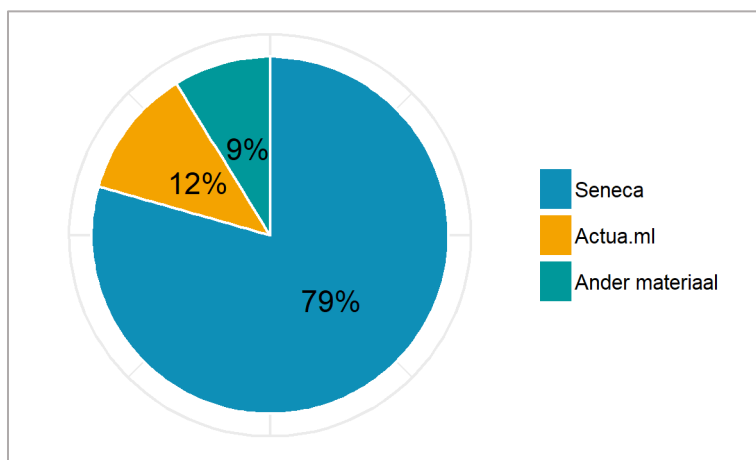
Ongeveer twee derde van de docenten is bekend met de inhoud van de syllabus; bijna een derde is dat enigszins. Iets minder dan de helft van de docenten maakt gebruik van de syllabus voor de lessen of lesvoorbereiding; een derde doet dit enigszins. Ongeveer 40% van de docenten vindt de syllabus bruikbaar, ongeveer 45% enigszins.

Meer dan de helft van de docenten is niet bekend met de inhoud van de handreiking SE. Bijna drie kwart van de docenten maakt geen gebruik van de handreiking SE.

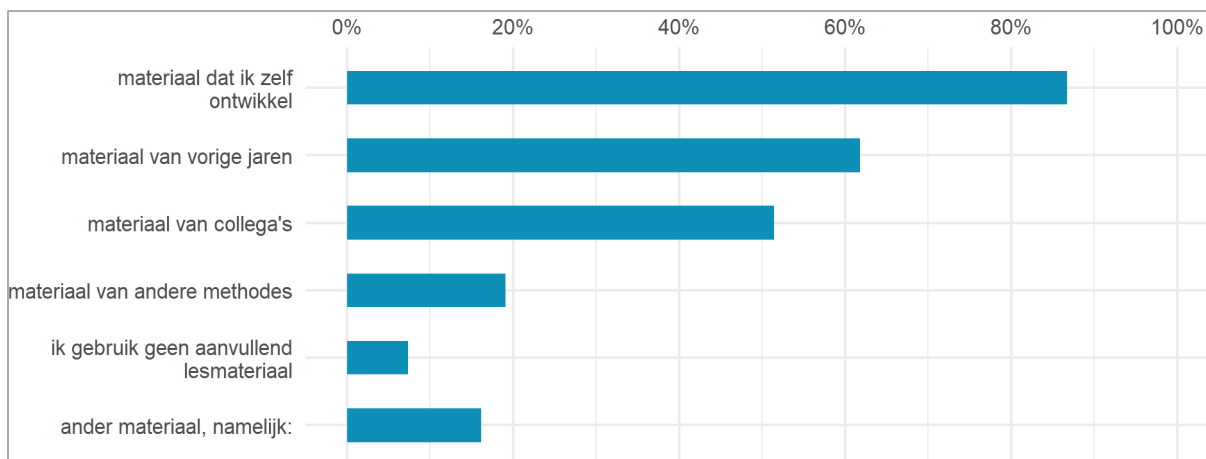
Grafiek 4.14: Kennis van en tevredenheid met syllabus en handreiking (n = 68).

Ongeveer 80% van de docenten geeft aan de methode Seneca te gebruiken. 12% gebruikt Actua.ml. Bij 'anders' (9%) worden genoemd: eigen materiaal (n = 3), vorig schooljaar begonnen met Actua maar nu overgestapt naar Seneca (n = 2).

Grafiek 4.15: Gebruikte methode (n = 68).

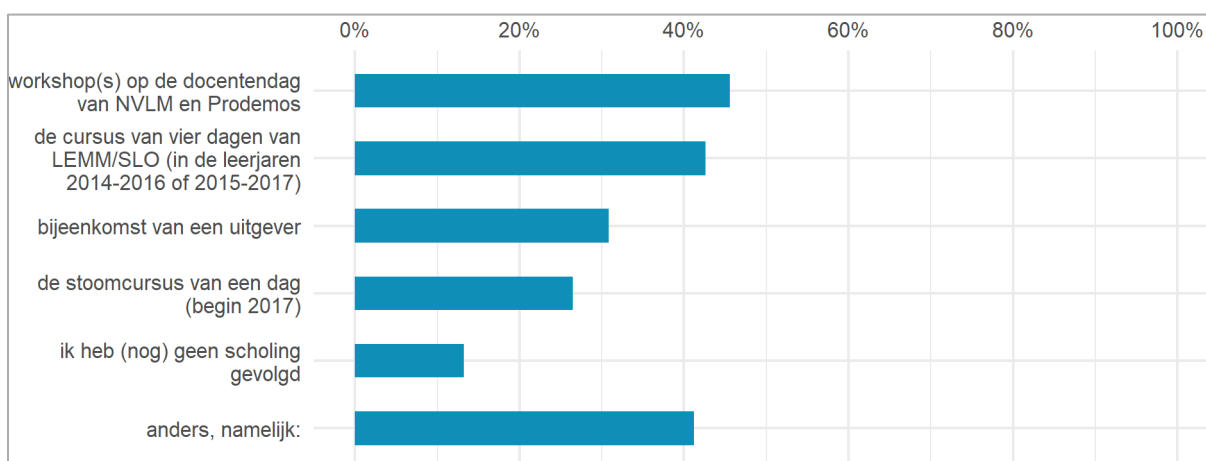
Ongeveer 85% van de docenten gebruikt ter aanvulling op de methode zelfontwikkeld lesmateriaal. 60% gebruikt materiaal van vorige jaren en iets meer dan de helft gebruikt materiaal van collega's. Ongeveer 15% gebruikt materiaal van andere methodes. Maar 8% gebruikt geen aanvullend lesmateriaal. Bij 'ander materiaal' (16%) worden genoemd: (aangepast) materiaal van derden (bijv. ProDemos) (n = 3), actuele artikelen en media (n = 2), materiaal van de SLO-pilot (n = 2), syllabus (n = 2).

Grafiek 4.16: Gebruik aanvullend lesmateriaal, meerdere antwoorden mogelijk (n = 68).

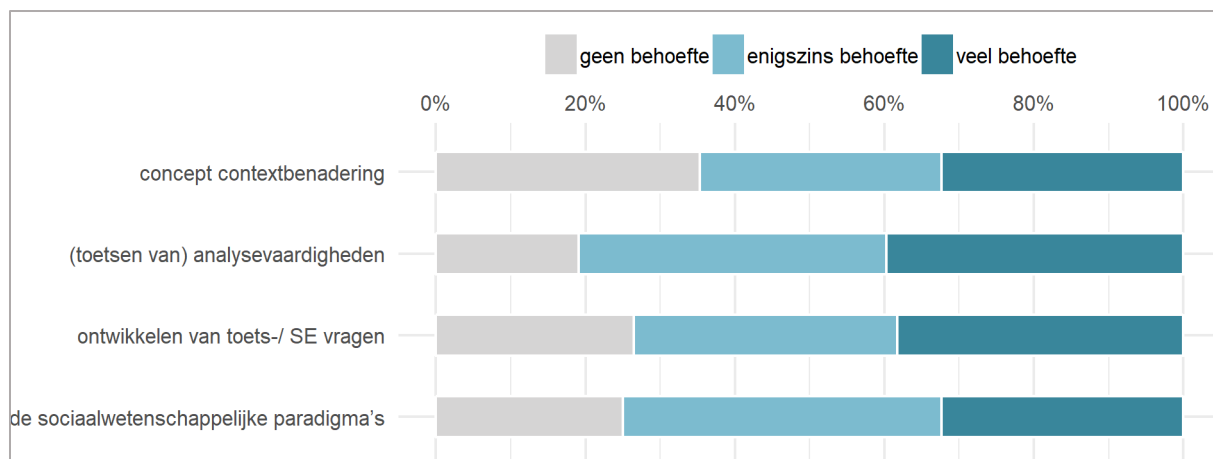
4.6 Nascholing

Iets meer dan 40% van de docenten geeft aan een of meerdere workshop(s) op de docentendag van NVLM en ProDemos gevolgd te hebben en/of de cursus van vier dagen van LEMM/SLO. Iets meer dan een kwart heeft een bijeenkomst van een uitgever of de stoomcursus van een dag gevolgd. 13% heeft (nog) geen scholing gevolgd. Bij 'anders' (41%) worden genoemd: netwerkbijeenkomst op de universiteit (n = 13), deelname aan pilot (n = 7), tijdens een opleiding (n = 4), bijscholingsbijeenkomst (n = 4), contact met collega's (n = 2).

Grafiek 4.17: Gevolgde nascholing, meerdere antwoorden mogelijk (n = 68).

Docenten verschillen in hun scholingsbehoefte. Ongeveer 25% heeft geen behoefte aan bijscholing in de verschillende onderwerpen, terwijl ongeveer 25% veel behoefte heeft aan bijscholing. De scholingsbehoefte met betrekking tot de verschillende onderwerpen is vergelijkbaar.

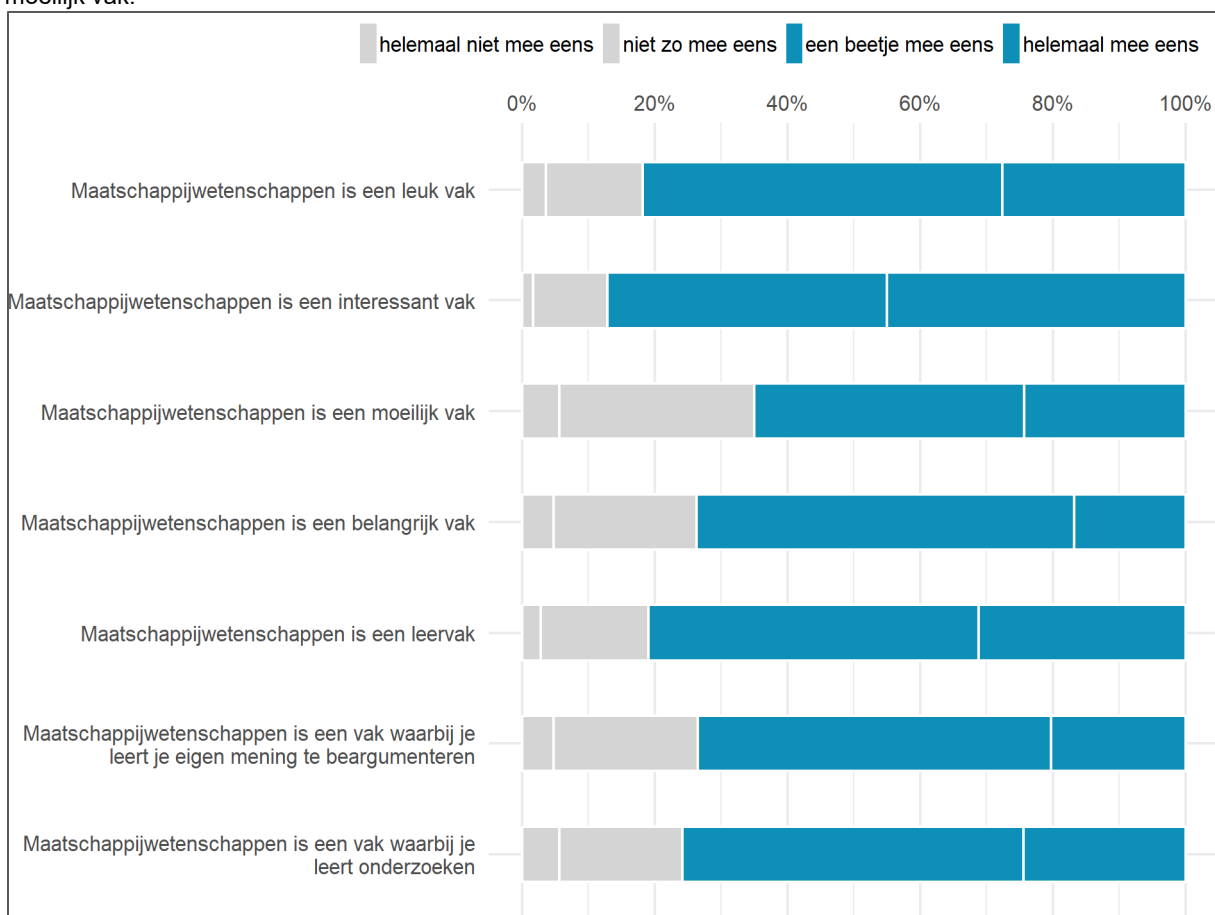
Grafiek 4.18: Behoeftte aan nascholing (n = 68).

5. Resultaten leerlingen

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de leerlingvragenlijst beschreven. In vier paragrafen worden de volgende onderwerpen besproken: de percepties van leerlingen van het vak maatschappijwetenschappen, de interesse in de onderwerpen en de ervaren moeilijkheid van de onderwerpen, de lesactiviteiten en het schoolexamen.

5.1 Perceptie van het vak maatschappijwetenschappen

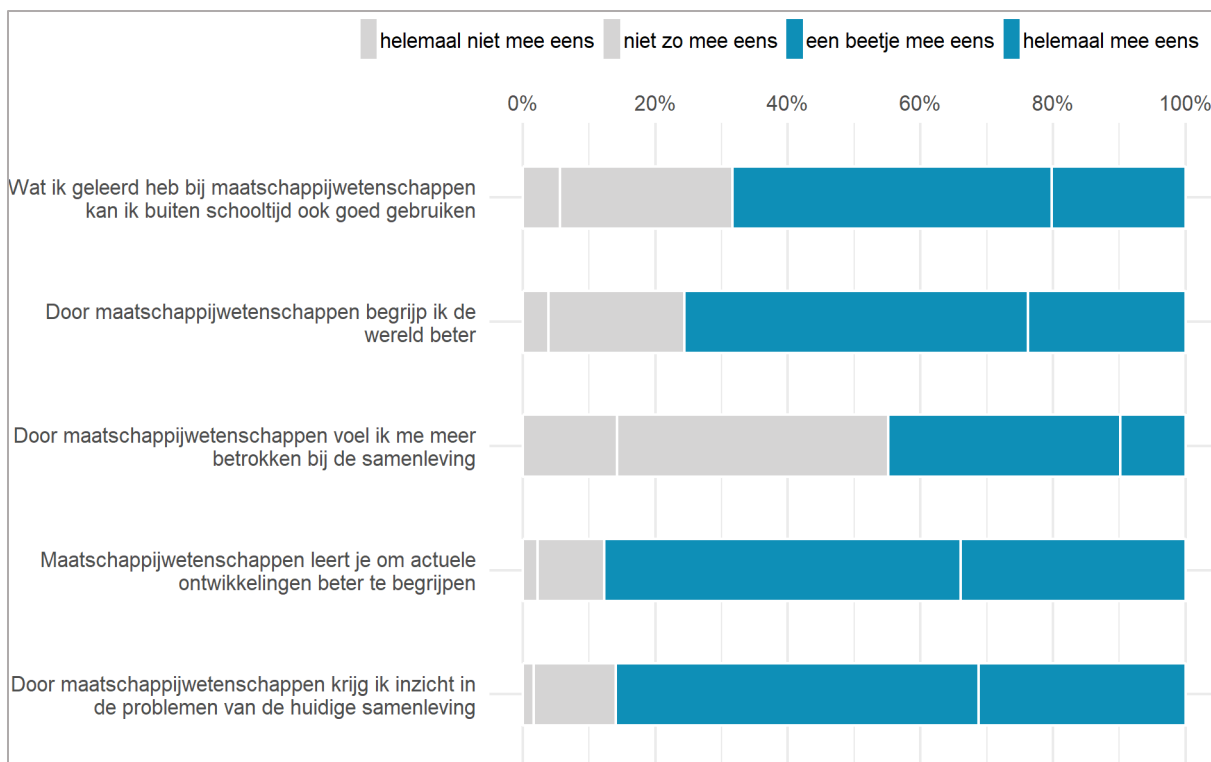
Een grote meerderheid van de leerlingen vindt maatschappijwetenschappen een interessant vak. Ook vindt drie kwart of meer dat maatschappijwetenschappen een leuk en belangrijk vak is. Ongeveer drie kwart van de leerlingen ziet maatschappijwetenschappen als een leervak en een vak waarbij je leert je eigen mening te beargumenteren en leert onderzoeken. Twee derde van de leerlingen vindt maatschappijwetenschappen een moeilijk vak.

Grafiek 5.1: Ervaring van maatschappijwetenschappen als vak (n = 355).

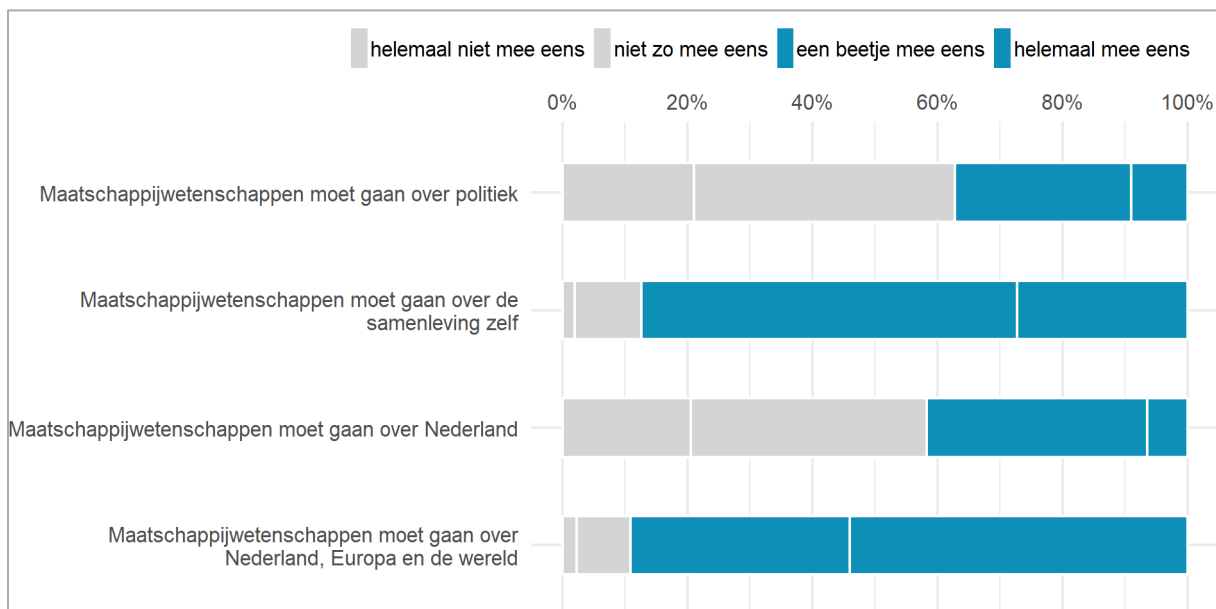
Meer dan 80% van de leerlingen is het eens met de stellingen dat maatschappijwetenschappen je leert om actuele ontwikkelingen beter te begrijpen en inzicht geeft in de problemen van de huidige samenleving. Meer dan de helft van de leerlingen voelt zich door maatschappijwetenschappen niet meer betrokken bij samenleving. Meer dan twee derde van de leerlingen geeft aan door maatschappijwetenschappen de wereld beter te begrijpen en het geleerde ook buiten schooltijd goed te kunnen gebruiken.

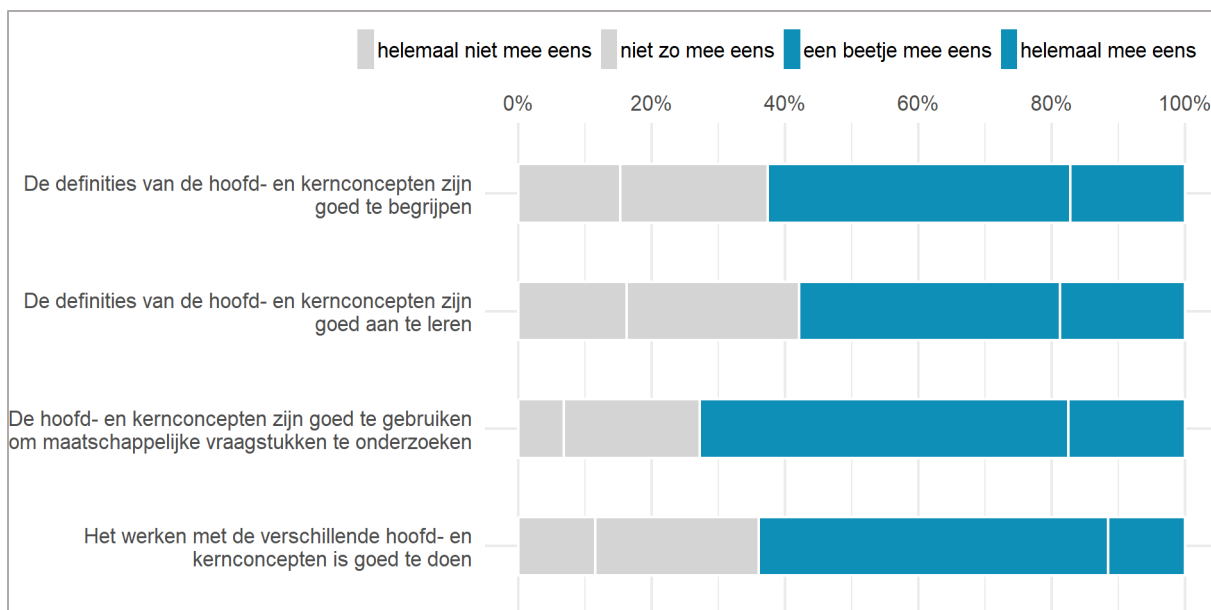
Grafiek 5.2: Ervaren opbrengsten maatschappijwetenschappen vak (n = 356).

Bijna 90% van de leerlingen vindt dat maatschappijwetenschappen moet gaan over de samenleving, en over Nederland, Europa en de wereld. Maar ongeveer 40% vindt dat maatschappijwetenschappen moet gaan over politiek en Nederland.

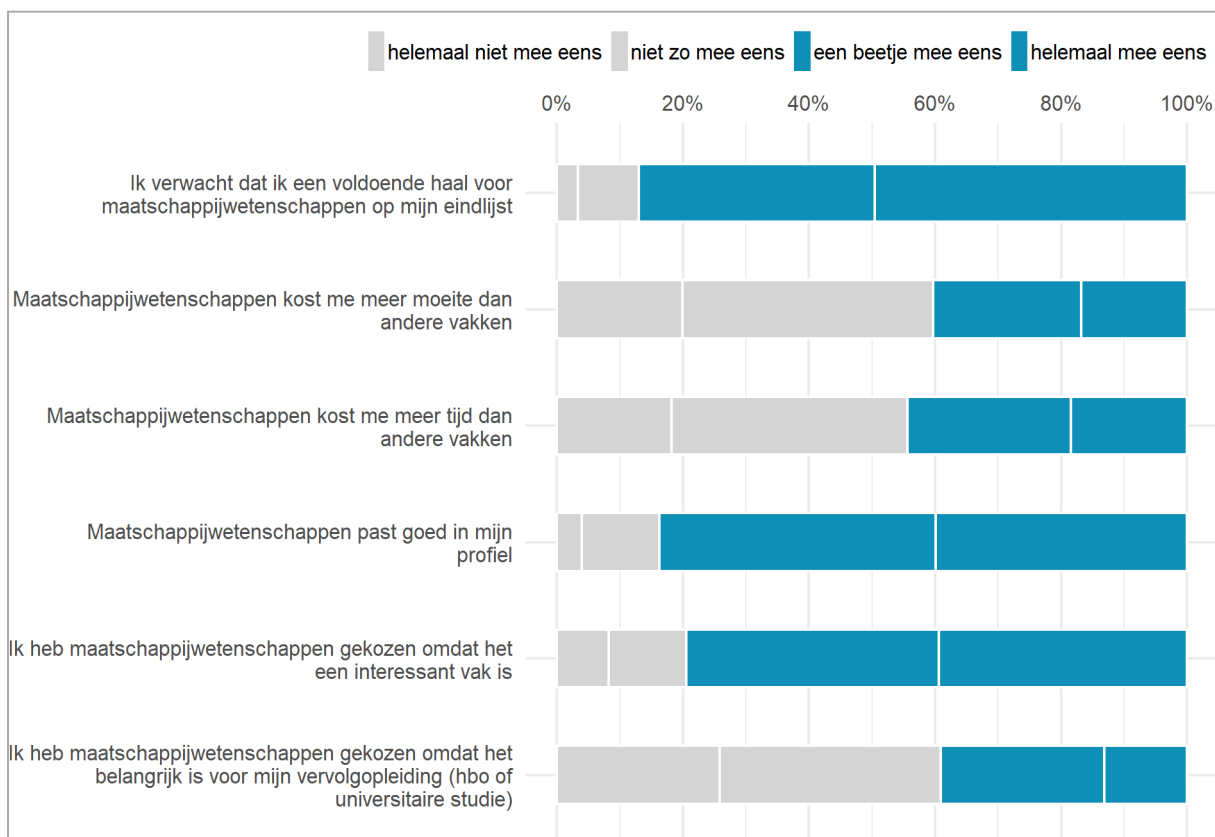
Grafiek 5.3: Mening inhoud maatschappijwetenschappen (n = 355).

Voor ongeveer 60% van de leerlingen zijn de definities van de hoofd- en kernconcepten goed te begrijpen en aan te leren. Bijna twee derde vindt het werken met de verschillende hoofd- en kernconcepten goed te doen. Bijna drie kwart vindt dat de hoofd- en kernconcepten goed te gebruiken zijn om maatschappelijke vraagstukken te onderzoeken.

Grafiek 5.4: Ervaring met hoofd- en kernconcepten (n = 352).

Meer dan 80% van de leerlingen verwacht een voldoende voor maatschappijwetenschappen te halen op hun eindlijst en vindt dat het goed in het profiel past. Voor ongeveer 60% van de leerlingen kost maatschappijwetenschappen hen niet meer moeite of tijd dan andere vakken. 80% heeft maatschappijwetenschappen gekozen omdat het een interessant vak is; 40% deed dat omdat het belangrijk is voor de vervolgopleiding.

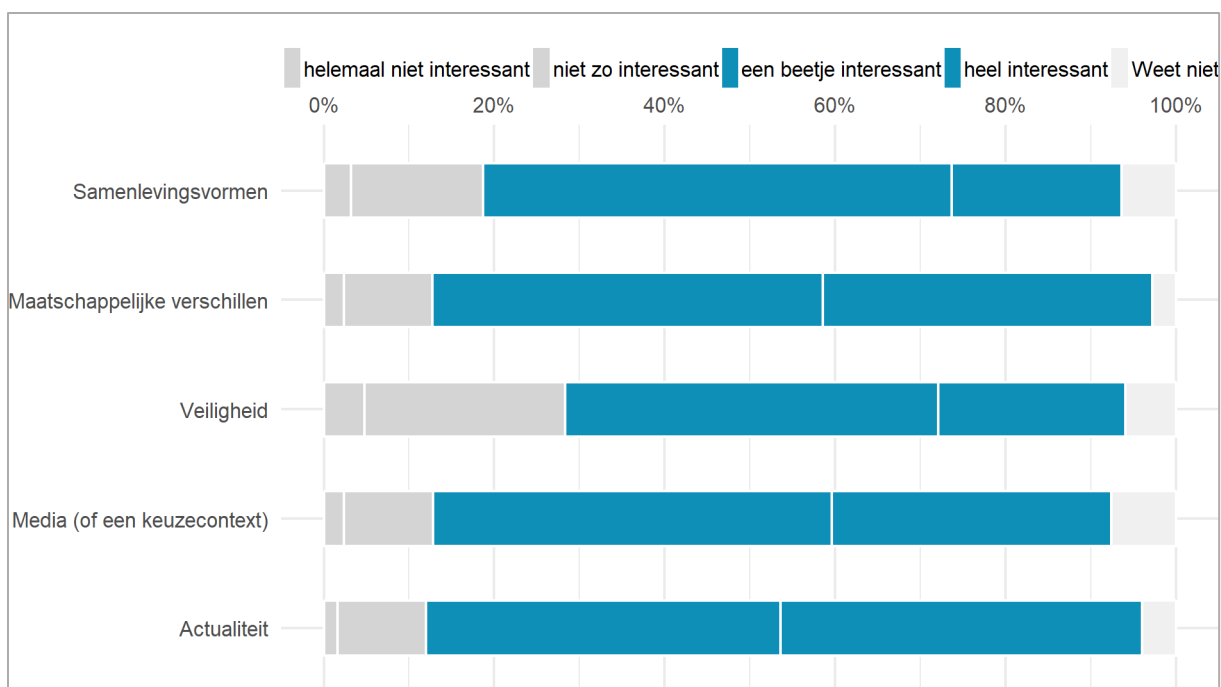

Grafiek 5.5: Maatschappijwetenschappen in het vakkenpakket (n = 355).

5.2 Interesse in en ervaren moeilijkheid van de onderwerpen

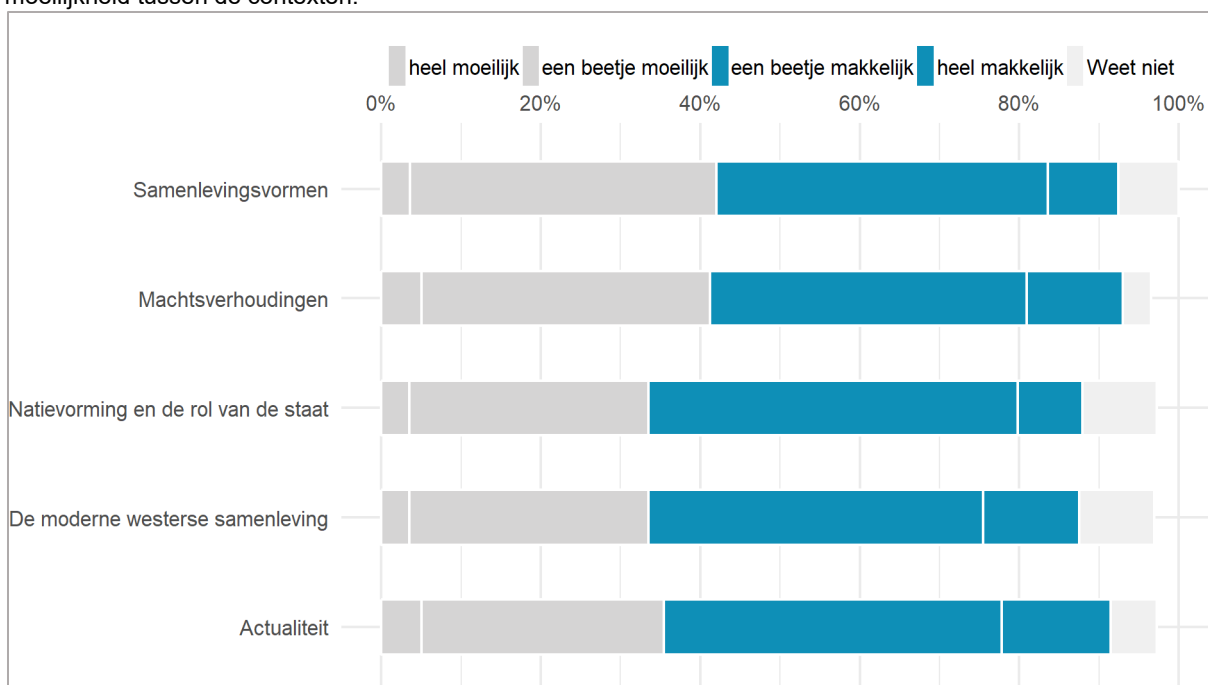
Een ruime meerderheid van de havo-leerlingen geeft aan geïnteresseerd te zijn in alle vijf de contexten.

Veiligheid wordt door de meeste leerlingen niet interessant gevonden, terwijl ongeveer 40% Maatschappelijke verschillen en Actualiteit heel interessant vindt.

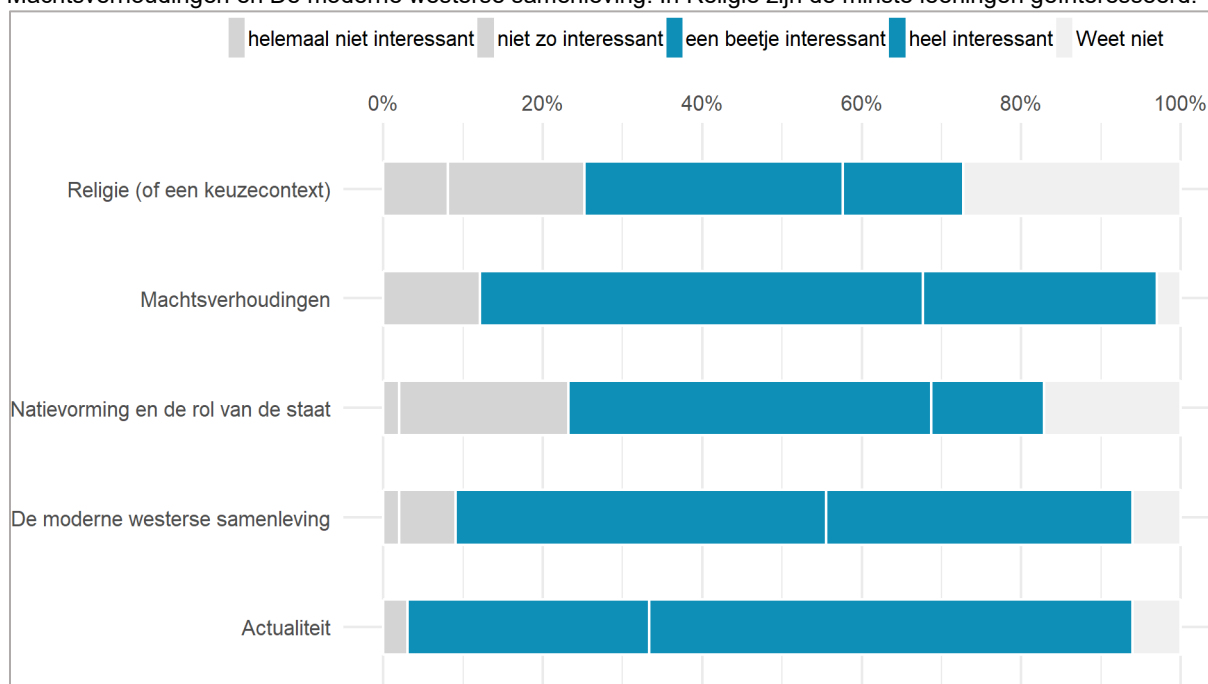
Grafiek 5.6: Interesse in contexten havo (n = 250).

Rond de 40% van de havo-leerlingen vindt de contexten moeilijk. Er zijn geen grote verschillen in de ervaren moeilijkheid tussen de contexten.

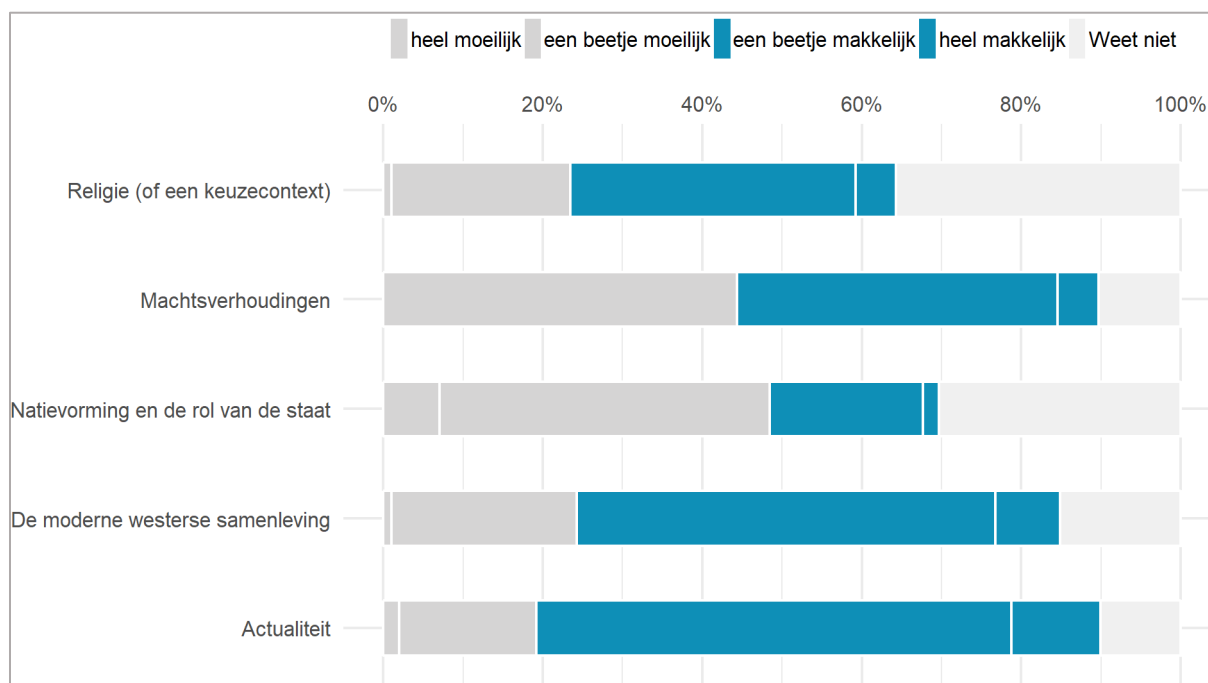
Grafiek 5.7: Moeilijkheid contexten havo (n = 250).

Bijna alle vwo-leerlingen vinden de context Actualiteit interessant. Ongeveer 80% is geïnteresseerd in Machtsverhoudingen en De moderne westerse samenleving. In Religie zijn de minste leerlingen geïnteresseerd.

Grafiek 5.8: Interesse in contexten vwo (n = 99).

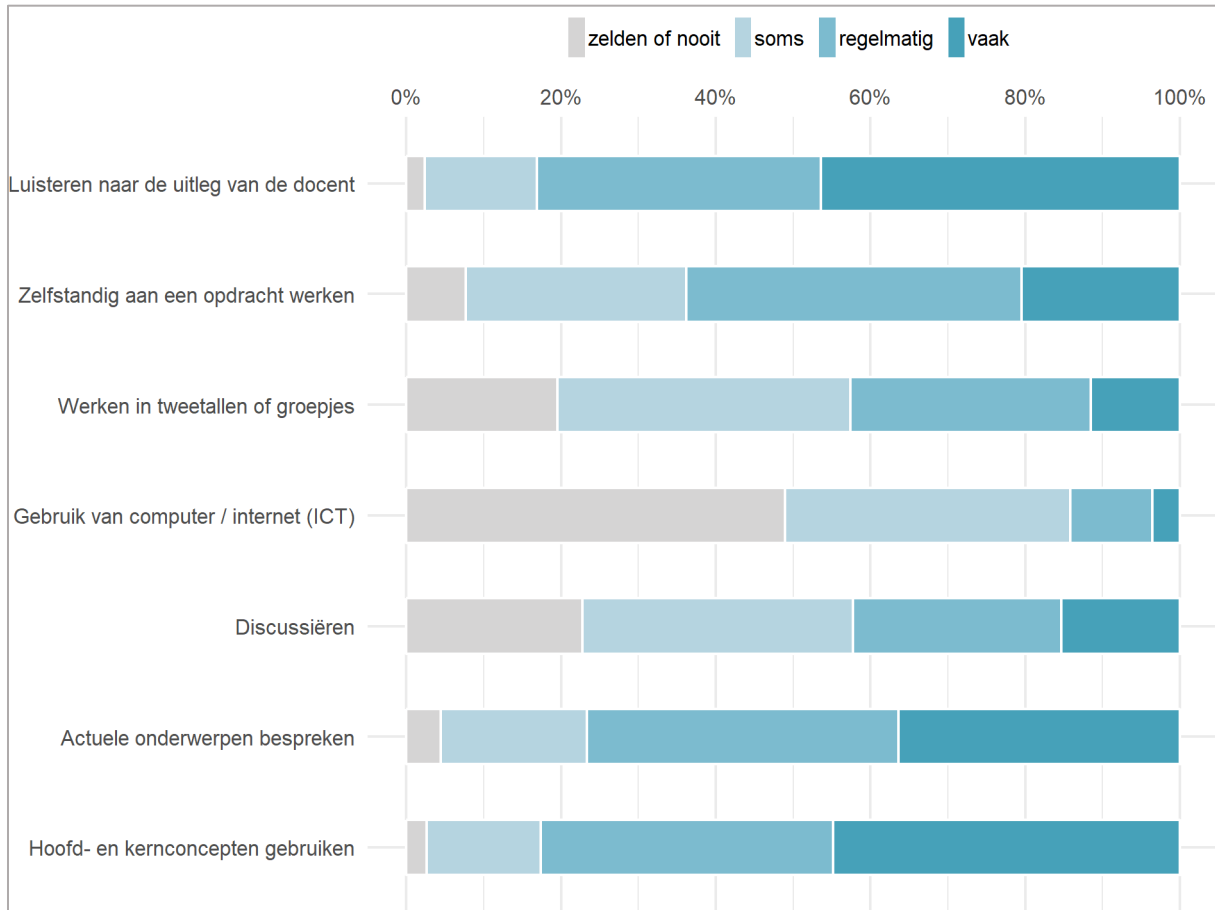
De meerderheid van de vwo-leerlingen geeft aan de contexten Actualiteit en De moderne westerse samenleving als makkelijk te ervaren. Met name de context Natievorming en De rol van de staat wordt door bijna de helft van de leerlingen als moeilijk ervaren.

Grafiek 5.9: Moeilijkheid contexten vwo (n = 99).

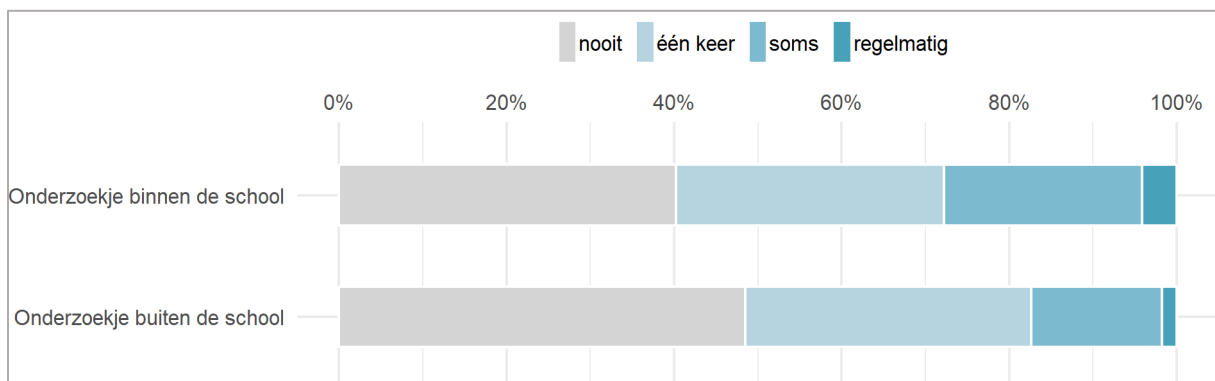
5.3 Lesactiviteiten

Rond de 80% van de leerlingen luistert tijdens maatschappijwetenschappen regelmatig of vaak naar de uitleg van de docent, bespreekt actuele onderwerpen en gebruikt hoofd- en kernconcepten. Bijna de helft gebruikt nooit of zelden een computer; 15% doet dit wel regelmatig of vaak. Leerlingen geven ook aan vaker zelfstandig aan een opdracht te werken dan dat ze in tweetallen of groepjes werken, of discussiëren.

Grafiek 5.6: Activiteiten in de les (n = 338).

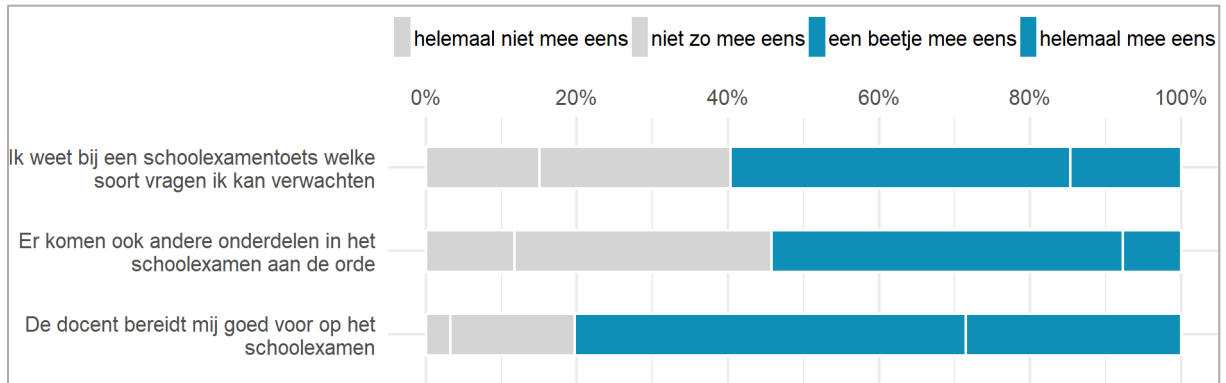
Ongeveer een derde van de leerlingen geeft aan één keer een onderzoekje binnen en buiten de school gedaan te hebben. Een onderzoekje binnen de school gebeurt bij bijna 30% soms of regelmatig; bij een onderzoekje buiten de school is dat bijna 20%. 40% van de leerlingen geeft aan nooit een onderzoekje binnen de school gedaan te hebben en bijna de helft heeft nooit een onderzoekje buiten de school gedaan.

Grafiek 5.7: Onderzoeksactiviteiten (n = 336).

5.4 Schoolexamen

60% van de leerlingen geeft aan bij een schoolexamentoets te weten welke soort vragen er verwacht kunnen worden. Iets meer dan de helft van de leerlingen geeft aan dat er ook andere onderdelen in het schoolexamen aan de orde komen, zoals een onderzoekje, presenteren of actualiteit. Ongeveer 80% van de leerlingen vindt dat de docent hun goed voorbereid op het schoolexamen.

Grafiek 5.8: Onderzoeksactiviteiten (n = 247).

Als landelijk kenniscentrum leerplanontwikkeling richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Hoofdlocatie
Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Nevenlocatie
Aidadreef 4
3561 GE Utrecht

Postadres
Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
E info@slo.nl
www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)